

Quaderns del Museu de Xàbia, 2

Edita: Museu Arqueològic i Etnogràfic Municipal Soler Blasco
(Ajuntament de Xàbia)

Autor d'aquest número: Antoni Grau Escrihuela

Direcció de la revista: Joaquim Bolufer Marqués

Traduccions a l'anglès: AMVX (Christine Betterton-Jones)

Disseny i maquetació de l'edició impresa: La Banyera – Estudi Disseny

Impressió: Impremta Botella. Xàbia

ISSN: 2603-6447

Dipòsit Legal: A 697-2017

Amb la col.laboració de:

AVL (Acadèmia Valenciana de la Llengua)

AMVX (Amics del Museu de Xàbia)

XÀBIA EN LA MODERNITAT.

APUNTS SOBRE LA SEUA EVOLUCIÓ HISTÒRICA

Contraportada:

Antoni F. Grau Escrihuela (Tavernes de la Valldigna) és mestre, llicenciat i doctor en Geografia i Història per la Universitat de València. Encisat per Xàbia, on va treballar a l'Escola d'Adults durant molts anys, en l'actualitat és Director del CFPA Jaume I de Gandia i Professor-Tutor al Centre Associat de la UNED de Dénia, on imparteix assignatures d'Història Moderna i Contemporània.

A més de ser autor de nombrosos llibres i de publicacions en revistes científiques, ha presentat ponències i comunicacions a congressos d'història. Ha estat becat per la Institució Valenciana d'Estudis i Investigació i per l'Ajuntament de Dénia, i ha obtingut en dues ocasions el Premi Valldigna d'Investigació i Assaig.

Aquest estudi pretén ser una síntesi del que, a hores d'ara, es coneix de la història de Xàbia entre el Renaixement i la revolució liberal. Una síntesi bona part del contingut de la qual procedeix de la tesi doctoral de l'autor i de diferents treballs que ha publicat posteriorment.

INTRODUCCIÓ. EL MARC GENERAL

Per tal d'aproximar-nos a la Xàbia d'època *moderna* s'han de considerar dos elements, l'un cronològic i l'altre territorial. En el primer, ens referirem al denominat *Antic Règim*. En el segon, diferenciarem els dos àmbits que afectaren als nostres avantpassats: el de les instàncies superiors (*Regne de València* i *Monarquia Hispànica*) i el marc que els era més immediat, el del *Marquesat de Dénia*, això és, la senyoria que regulava en bona mesura la seua realitat diària. En conseqüència, hem estructurat aquest estudi en tres apartats: el món de l'Antic Règim, i de manera particular el del Regne de València dins la Monarquia Hispànica; l'evolució institucional de Xàbia dintre el Marquesat de Dénia; i, per últim, l'anàlisi d'alguns aspectes bàsics de la vida quotidiana dels seus veïns.

Començarem, per tant, donant algunes pinzellades sobre l'Antic Règim, un terme que fa al·lusió a l'organització política, econòmica i social existent a Europa entre l'època tardofeudal i les revolucions burgeses. S'inicià en el Renaixement, amb l'aparició de *l'Estat Modern*, el qual comportà la consolidació de les monarquies autoritàries i una administració pública més centralitzada. Diverses característiques definien la societat *estamental*, compte fet que pertànyer a un estament o a un altre condicionava tots els aspectes de la vida. Els criteris d'estratificació social no eren de naturalesa econòmica, sinó que responien més aviat a consideracions d'origen, honor i dignitat. Un darrer tret n'era la rigidesa dels estaments, ja que la mobilitat social hi restava molt limitada.

Es tractava d'un model social bastit sobre la desigualtat legal. A cada estament se li aplicaven drets i obligacions específiques, de forma que la minoria noble i eclesiàstica gaudia de privilegis que no eren reconeguts a la resta de la població. Nobles i clergues sols podien ser processats per tribunals especials, els quals aplicaven uns procediments penals i uns càstigs bastant més benignes que els que preveia la normativa aplicable a aquells altres que no gaudien de la condició de privilegiats. També hi rebien beneficis fiscals, en virtut dels quals resultaven exempts de bona part dels tributs. Finalment, però no menys important, monopolitzaven els càrrecs polítics.

Pel que fa a la Monarquia Hispànica, era el nom que es donà al conjunt de territoris que foren regnats pels Reis Catòlics i els seus successors, els *Àustria*.

Aquesta monarquia, sota els trets d'una *unió dinàstica*, continuaria sense massa canvis fins la Guerra de Successió i els decrets de la *Nova Planta* borbònica. Seria aleshores quan les competències dels monarques experimentarien canvis substancials, sobretot als antics regnes de la *Corona d'Aragó*.

La Corona d'Aragó s'havia configurat, segles enrere, com una unió política de tipus federal, en la qual cadascun dels territoris que la constituïen tenia independència jurídica, econòmica i administrativa. Per la seua part, a pesar que entre els regnes que amb el temps arribarien a conformar la Monarquia Hispànica no hi va haver mai cap fusió d'estructures polítiques, la primacia de Castella i l'autoritarisme reial suposaren importants canvis respecte del que havia caracteritzat el Regne de València durant l'Edat Mitjana. Tant és així que, quan s'hi va imposar la legislació castellana el 1707, l'antic regne valencià s'assemblava poc al que havia estat dissenyat per Jaume I.

Malgrat tot, la principal institució representativa del regne, les Corts Valencianes, havien perdut ja abans de l'arribada dels Borbó bona part de la seua comesa, entre altres raons perquè no s'hi convocaven de manera periòdica. La seua darrera reunió es va celebrar el 1645, sí, 61 anys abans de la desfeta de 1707. Això evidenciava la decadència del foralisme i que el pactisme inicial de la Corona d'Aragó havia anat plegant-se als designis de l'autoritarisme monàrquic. A partir dels Reis Catòlics, l'autonomia de les nostres institucions s'esdevingué més teòrica que efectiva, en part també per la creació de nous consells (l'anomenat *règim polisindial*) amb els quals s'accelerà el procés de centralització reial¹.

En síntesi, dins del marc de la Monarquia Hispànica, el País Valencià va quedar relegat a una posició perifèrica, marginal. Si la *modernitat* suposava el pas a un Estat més autoritari i centralitzat i el nostre país conservava les seues peculiaritats jurídiques i administratives, el preu era que foren inofensives per al poder central². Les Corts i la Generalitat continuaven representant el regne, però la figura dels *virreis* –ahora, *capitans generals*– incrementà el seu protagonisme entre la monarquia i els súbdits valencians. No es pot dir que la situació prèvia haguera sigut idíl·lica, compte fet que des del segle XIV els subsidis votats en Corts podien

¹ GIMÉNEZ LÓPEZ, E., *Gobernar con una misma ley. Sobre la Nueva Planta borbónica en Valencia*, Publicacions de la Universitat d'Alacant, Alacant, 1999, p. 7.

² FURIÓ, A., *Història del País Valencià*. Biblioteca d'Estudis i Investigacions, Tres i Quatre, València, 2001, pp. 221-243 i 245-246.

fer trontollar la sempre precària economia domèstica; però el ben cert és que l'esforç fiscal dels valencians es multiplicaria de manera descarada amb els Borbó.

Això respecte de les institucions, llunyanes per a la majoria dels ciutadans. Pel que fa al Dret Foral Valencià, més proper a ells, tampoc no tot foren flors i violes, ja que alguns dels mateixos furs destil·laven injustícia i discriminació. Contràriament al principi d'igualtat envers la llei –una de les reivindicacions essencials de la revolució burgesa–, la legislació foral consagrava la desigualtat estamental, ètnica i sexual. Les primeres variables no requereixen cap aclariment. La darrera, probablement, sí. Sexualment, es discriminava les dones amb penes majors que als homes pels mateixos fets i se les obligava a sotmetre's a l'autoritat del sexe masculí, es tractava del marit, del pare o fins i tot del fill home. La inferioritat femenina, acceptada socialment, era arrel·legada per la legislació foral.

No sols això. En una societat presidida per la violència i on es moria amb facilitat, la vida tenia un preu insignificant. L'origen de la violència era variat, des de robatoris, deutes, disputes per l'aigua de reg o –literalment– per la dona, fins a la competència per les magistratures locals en el cas de l'elit benestant. La violència es regia per un sistema de valors on destacava l'honor, la bona reputació i l'exaltació de la virilitat. Ni les crides senyoriales ni els Furs, res no aturà la venjança en les seues diverses manifestacions (represàlies, duels, linxaments...). I és que els mateixos Furs reconeixien la vigència indirecta de la venjança privada, fet que confirmen tres institucions: la *pau e treva*, els desafiaments i l'homicidi per part dels parents de la víctima fins al quart grau de consanguinitat com a causa de justificació.

Tot això pel que fa a l'època foral. El segle XVIII començà amb una desfeta col·lectiva, la Guerra de Successió, un conflicte que tingué al País Valencià un marcat caràcter social. El corollari en foren els decrets de Nova Planta, que aboliren els furs valencians i reduïren l'antic regne a una província de la monarquia que havia de ser governada per les lleis i els costums de Castella. L'ocupació militar va consolidar un Estat més autoritari i centralitzat, inspirat en l'absolutisme francès.

L'enyorança pel règim foral i els sentiments generats per la imposició de costums aliens s'han mantingut vius en el nostre poble, probablement per la idealització de determinats aspectes del passat. Però abans de 1707 el País Valencià no era ni independent ni democràtic. D'una banda, ja ho hem vist, les Corts de 1645 van ser les últimes que se celebraren abans que la Casa d'Àustria donara pas a la de Borbó. D'una altra, aqueixes Corts eren de caràcter estamental i només

representaven una minoria de la població: els tres *braços* que les integraven estaven constituïts per altes jerarquies del clero, la noblesa i l'oligarquia urbana. Pensades en termes de súbdits i vassalls –no de ciutadans–, no eren ni democràtiques ni representatives.

En qualsevol cas, els Decrets de Nova Planta van capgirar de dalt a baix l'antic Regne de València. Més enllà del plànol jurídic, polític i administratiu, les seues repercussions van afectar la mateixa consciència que els valencians sentien com a particular. Les modificacions d'allò que els era més peremptori –la fiscalitat– i propi –la llengua– en són els exemples no per recurrents menys característics. No seria sobrer recordar que, al País Valencià, els Borbó imposaren el sistema fiscal castellà, però sense abolir al principi el sistema foral. Amb això i l'establiment de l'*equivalente* el 1714, els investigadors calculen que les rendes que la Corona va extraure de l'antic regne es quintuplicaren, de manera que des d'aleshores la consciència d'explotació fiscal és viva a tot el país³.

XÀBIA I EL MARQUESAT DE DÉNIA

Examinat el marc general, ens centrarem en allò que era més immediat per als nostres avantpassats, definit aquí pel Marquesat de Dénia. Per no trencar més avant el discurs cronològic, direm ara que durant la Guerra de Successió el posicionament respectiu de Xàbia i Dénia fou antitètic. L'una va ser *botiflera*, l'altra *mauleta*. No podia ser d'una altra manera, donada la seua rivalitat des del mateix moment de la conquesta cristiana.

En la conjuntura apuntada, i en qualitat de proborbònica, Xàbia s'hi veuria recompensada per la victòria de Felip V amb diversos privilegis: va ser eximida d'allotjaments i quarters, no degué pagar l'impost de l'*alcabala* fins que acabara la guerra, es va convertir en port d'exportació dels productes del país i –qüestió de símbols– se li permeté lluir al seu escut la flor de lliri i anomenar-se *lleialíssima*⁴.

A la fi, però, no es lliuraria de l'*equivalente*, encara que com tot seguit veurem, per als xabiencs la càrrega més feixuga, més onerosa, era una altra: la fiscalitat deguda al marquès de Dénia. Per això, els canvis produïts a la Cort amb la nova

³ ARDIT LUCAS, M., *et al*, *Història dels Països Catalans. De 1714 a 1975*, Coordinada per A. Balcells, Edhasa, Barcelona, 1980, pp. 105-109.

⁴ Així ho sintetitza JOVER, C. "La població a la Marina: el cas de Xàbia (segles XVI-XVIII)", *Xàbiga*, núm. 3, Xàbia, p. 63.

dinastia no els degué d'oldre tant com que els Borbó mantingueren –òbviament– els privilegis estamentals.

Això no és cap banalitat. Ho comprendrem millor si ens posem en la pell d'aquelles persones i tractem d'imaginar com devia ser la seua vida. No hi havia cotxes ni avions, ni tan sols no tots tenien cavalleries, que aleshores podien costar proporcionalment més que avui un automòbil. No hi havia tampoc premsa escrita (ni falta que els feia, perquè quasi ningú no hi sabia ni llegir ni escriure), ni ràdio, ni televisió..., ni tampoc, és clar, connexió a internet. Com la resta dels europeus del moment, l'univers superior en què pensaria la immensa majoria no aniria molt més enllà de l'àmbit local o comarcal. Fins i tot pel que fa al món de la justícia, el poder superior immediat per a ells no era ni el rei ni els seus agents, sinó el senyor de Xàbia i marquès de Dénia, Sandoval primer, Medinaceli després.

Exposat açò direm que el marquès de Dénia hi gaudia de la jurisdicció sobre les persones, és a dir, d'un domini polític que possibilitava la submissió dels *vassalls* (els xabiencs no eren encara *ciutadans* com s'entén en l'actualitat) i els obligava a lliurar-li la renda deguda. Els marquesos hi posseïen el *mer i mixt imperi*, això és, tota la jurisdicció, civil i criminal, inclosa la potestat d'executar penes que duïen aparellada la mort, la mutilació o el desterrament. Això era possible perquè durant l'Antic Règim no hi havia una única legislació per a tothom. El poder polític es trobava repartit en diversos àmbits jurisdiccional i l'Estat apareixia fraccionat en múltiples poders polítics. Lluny d'una sobirania nacional, n'hi havia una de piramidal i fragmentada.

Per això mateix, els titulars de la jurisdicció civil i criminal ordenaven en cada presa de possessió que es realitzaren actes de poder sobre les autoritats locals, i que es mantinguera viva en la memòria de la gent –mitjançant manifestacions carregades de simbolisme– la idea que tenien capacitat per a jutjar, per a castigar i per a perdonar. S'entén així que fins a la revolució burgesa del segle XIX, després del monarca no hi havia ningú més poderós que els senyors de vassalls⁵. Per això indicàvem adés que el que passara a les altes instàncies del poder (si la dinastia regnant era dels Àustria o dels Borbó) no modificava el dia a dia dels nostres avantpassats. Allò fonamental era que Xàbia (com Dénia, el Poble Nou de Benitatxell o El Verger) seguia sotmesa a un senyor feudal.

⁵ RUIZ TORRES, P., "Del feudalismo al capitalismo: el final de una época", *Historia del Pueblo Valenciano*, Levante, IVEI i Caixa d'Estalvis de València, València, 1988, volum II, pp. 575.

Ara bé, per tal d'aproximar-nos a la realitat senyorial, haurem de remuntar-nos a la situació prèvia a la conquesta, atès que les estructures castrals andalusines hi marcaren les pautes de senyorialització. De fet, amb l'excepció de Dénia i Xàbia, ambdues conquerides, a la Marina Alta el poblament sarraí es mantingué relativament estable⁶.

Jaume I va reorganitzar el territori en municipis o viles dotats d'extensos *termes generals*, en els quals hi havia llocs sense personalitat jurídica. Aquests termes generals –basats en les divisions territorials musulmanes– constituïren el fonament de l'estructura territorial cristiana, i foren la base per a les divisions judicials, governatives i fiscals del regne⁷. El concepte de terme general feia referència al territori sobre el qual tenia jurisdicció una ciutat o vila. De fet, era la jurisdicció suprema la que el determinava. En cas que sols hi haguera jurisdicció alfonsina, es parla de *terme particular* d'un lloc. Els termes generals disposaven d'un nucli urbà de certa rellevància (al nostre àmbit territorial, Dénia), juntament amb nuclis més menuts que, si bé podien tenir algunes institucions de govern pròpies, mancaven d'autonomia municipal plena. Aquest seria originàriament el cas de Xàbia⁸.

Aquest va ser un territori de reialenc fins que el 1323 Jaume II donà al seu fill, l'infant En Pere, comte de Ribagorça, el senyoriu de Dénia. Si cap al final del segle XV sols hi havia una dotzena de títols nobiliaris al Regne de València, la majoria en mans de llinatges eixits de la mateixa família reial, el títol més antic fou precisament el de *comte de Dénia*, atorgat el 1355 pel rei Pere el Cerimoniós a Alfons d'Aragó i Foix, fill de l'infant Pere de Ribagorça. El primer comte de Dénia –*Alfons el Vell*– obtindria el 1399 el primer títol ducal en terres valencianes, el de Gandia, i arribaria a convertir-se en un dels senyors més poderosos de la Corona d'Aragó. Sota els anomenats *ducs reials*, Alfons el Vell i el seu primogènit –*Alfons el Jove*–, el Comtat

⁶ GUINOT, E., "La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el Regne de València (segles XIII-XIV)", *Les senyories medievals. Una visió sobre les formes de poder feudal*, Revista d'Història Medieval, núm. 8, València, 1997, pp. 100-101. Sobre les estructures castrals a la Marina, IVARS, J., "L'estructura territorial musulmana en la Marina Alta", *Primer Congrés d'Estudis de la Marina Alta*, Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, 1986, pp. 197-203.

⁷ TORRES FAUS, F., *Evolució del mapa municipal valencià*, Edicions La Xara, Simat de la Valldigna, 1999, pp. 43 i 55-56.

⁸ TORRES, F., *Evolució del mapa...*, pp. 82 i 111-117.

de Dénia i el ducat de Gandia, formaren una unitat que es va trencar a la mort sense descendència del segon duc⁹.

La senyorialització de la vila i terme general de Dénia va implicar la creació d'un nou nivell en la jerarquia feudal. El primer era el que certs cavallers tenien sobre llocs i alqueries. Aquests xicotets senyors territorials percebien dels veïns les rendes procedents de l'explotació agrària (censos, particions de fruits, etc.) i dels monopolis (forns, molins...). A partir de 1329, l'aprovació de la *jurisdicció alfonsina* va aclarir la diferenciació entre jurisdicció civil o *mixt imperi*, i la criminal o *mer imperi*. La primera va ser atribuïda als propietaris de terres o alqueries que hi tingueren vivint un mínim de famílies (15 si eren de cristians o només 7 si es tractava de musulmans), de tal manera que, fóra noble o no el llinatge propietari, esdevenia *senyor de vassalls*. Seria el cas de moltes poblacions del futur Marquesat de Dénia.

Pel que fa al segon nivell jurisdiccional, al senyor de la vila i terme general de Dénia se li atribuïa el *mer imperi*, això és, la jurisdicció pels delictes condemnats als Furs amb penes de sang, els quals eren els més greus però no els més habituals. A la jurisdicció alfonsina no li corresponien tampoc els delictes de *lesa majestat* ni aquells altres castigats amb la mort, mutilació o càstig corporal per damunt dels cent assots; també hi restava exclòs el turment¹⁰. Aquesta dualitat jurisdiccional atorgava, doncs, la majoria de tributs a la senyoria territorial.

Al capdavant, el terme general de Dénia es basava, d'un costat, en la dependència jurisdiccional dels senyors locals respecte del de Dénia; i, d'un altre, en la pertinença de dits senyors al *Consell de la General Contribució*, organisme que administrava les tasques defensives comunes. Segons el privilegi de creació del Consell Municipal de Dénia, el *justícia* de la vila de Dénia tenia delegada la competència jurisdiccional en primera instància sobre tots els pobladors del terme general, de tal manera que era ell qui actuava en els casos de delictes regulats per la jurisdicció criminal. Pel que fa als drets fiscals sobre les alqueries del terme general, l'impost de la peita i les derrames aprovades eren pagades per tots, vilatans

⁹ CAMPÓN, J., "El Condado de Dénia en la Edad Media", a DD.AA., *Historia de la Marina Alta*, volum I, pp. 313-324. Seguint aquest plantejament, GRAU ESCRIBUELA, A., *Domini i propietat a la Marina Alta. Dénia, Xàbia i El Verger, segles XV-XIX*, Ajuntament de Dénia i Institut de Cultura "Juan Gil-Albert", Diputació d'Alacant, Alacant, 2001, pp. 31-32; GRAU ESCRIBUELA, A., *Título de ciudad en favor de la villa de Denia en el Reyno de Valencia*, M.I. Ajuntament de Dénia, Dénia, 2012, pp. 22-31.

¹⁰ GIL OLCINA, A., "La propiedad de la tierra en los señoríos de jurisdicción alfonsina", *Investigaciones Geográficas*, Universitat d'Alacant, n. 1, 1983, pp. 7-24.

i residents als diferents llocs. Entre aquestes obligacions comunals, hi era prioritària la fortificació de les poblacions¹¹.

El castell de Dénia s'esdevenia, així, centre d'una circumscripció de caràcter fiscal i defensiva. Entre les localitats adscrites al *Terme de la General Contribució de Dénia* estaven Dénia i Xàbia, juntament amb algunes poblacions que han perdurat fins l'actualitat (Benitatxell, Benissadeví –hui, Jesús Pobre–, Gata, Pedreguer, Sagra, el Ràfol, Benimeli, Sanet i els Negrals, Beniarbeig, Pamis, Ondara, el Verger i els Poblets). I altres que han desaparegut: Abiar, Matoses, Beniarmut, Benicadim, Vinyals, Beniatlà...

L'extinció del llinatge dels *ducs reials* pogué haver estimulat el procés de recuperació del patrimoni reial. Tanmateix, allunyat de la política reintegradora dels monarques precedents, el nou rei va utilitzar els seus senyories per a obtenir recursos financers i pagar serveis. Fet i fet, el 1431 va cedir el nostre territori a Diego Gómez de Sandoval, comte de Castro, probablement com a recompensa per la seua fidelitat trastamarista en la Corona de Castella. Les necessitats econòmiques de Joan de Navarra el van dur a alienar el mer i mixt imperi fins i tot a senyors locals, la qual cosa conduiria a nombrosos conflictes senyoriais.

D'acord amb R. Sesar, l'actuació de Joan de Navarra va suposar gairebé la pràctica desaparició del Comtat de Dénia com a unitat territorial. Aquest apareixia fragmentat en xicotets senyories que conformaven un mosaic on només els Sandoval destacaven com a llinatge poderós. Molts senyors alfonsins s'enfrontaren amb ells per qüestions diverses (per l'accés de l'aigua de reg, per dirimir qui tenia dret a gravar els vassalls amb nous impostos, etc.). Al capdavant, però, el més habitual va ser que els llocs hi seguien abonant les contribucions després de les resolucions judicials¹².

Les dificultats dels Sandoval no es limitaren a aquest enfrontament amb els senyors locals. També hagueren de lluitar amb els batles de Dénia, entossudits a reclamar els drets de la Corona en tot allò referent al trànsit marítim i portuari. Les autoritats municipals de Dénia, contestatàries, havien acceptat de mala gana els

¹¹ CAMPÓN, J., "Organización administrativa del condado de Dénia", a DD.AA., *Historia de la Marina Alta*, volum I, pp. 325-336. Un exemple a GUINOT, E. et ALMENARA, M., *Carta de poblament del Poble Nou de Benitatxell*, Edicions del Bullent i Ajuntament del Poble Nou de Benitatxell, 2008, pp. 27-34

¹² PLA ALBEROLA, P., "La jurisdicción alfonsina como aliciente para la recolonización del territorio", *Revista de Historia Moderna*, núm. 12, 1993, p. 82. Un resum a GRAU ESCRIBUELA, A., *Domini i propietat a la Marina Alta...*, p. 38.

nous senyors i pressionaren en busca d'autonomia fiscal, del monopoli portuari i d'un major control sobre els contribuents del terme general. A la fi, reclamaren la seua reintegració al Reial Patrimoni, tot acollint-se a la vinculació a la Corona establerta per Alfons V el 1425. Les seues reivindicacions comptaren amb el recolzament de la ciutat de València. El 1454 els de Dénia es negaren a acceptar com a senyors als hereus del difunt comte de Castro, però Joan de Navarra va imposar per la força els Sandoval després d'un setge que va durar un mes¹³.

En síntesi, si fins a mitjan segle XV Dénia i el seu *terme general* –inclosa Xàbia, òbviament– oscil·laren entre l'adscripció al Reial Patrimoni i les donacions fetes a diferents infants de la Corona d'Aragó, el seu lliurament l'any 1431 a la Casa de Sandoval no tindria marxa enrere fins la definitiva reversió a la Corona del territori ja al segle XIX. Els Reis Catòlics elevaren el *Comtat a Marquesat* el 1487, i el 1520 Carles I va distingir els Sandoval com a *Grandes de Espanya*¹⁴.

Però l'autèntic forjador de l'alça de l'estirp de la Casa de Sandoval seria el cinqué marquès de Dénia, en Francisco Gómez de Sandoval i Rojas, que va estar al capdavant de la monarquia en qualitat de favorit regi de Felip III, *valiment* que aprofità per aconseguir títols i ampliar el seu patrimoni. Un munt de circumstàncies feren que una de les seues descendents, na Catalina Folch de Cardona i Aragó, disposara de tot el patrimoni dels seus pares i, pel seu matrimoni, aquest quedara integrat en la Casa de Medinaceli. Sota aquest llinatge s'hi arribaria segles després a la crisi de l'Antic Règim i la seua substitució pel liberalisme.

Els especialistes actuals coincideixen en què, des de l'inici de l'Edat Moderna, la noblesa i la monarquia eixiren benparades de la pugna que tradicionalment els havia enfrontat: la noblesa en el terreny social i econòmic, la monarquia en el polític. La senyoria no constituïa cap obstacle a la consolidació de l'Estat, n'era el complement, ja que l'ajudava a organitzar i controlar el territori. I naturalment, la dels senyors no era una classe homogènia. En el camí cap a l'Estat modern, la recomposició del poder senyorial beneficià especialment les grans famílies aristocràtiques, que acumularen terres i títols, alhora que s'incrustaven en els òrgans

¹³ SESER PÉREZ, R., "La disgregación del patrimonio real", a DD.AA., *Historia de la Marina Alta*, volum I, pp. 349-360; GRAU, A., *Título de ciudad en favor de la villa de Denia...*, pp. 51-53.

¹⁴ Una síntesi d'aquest plantejaments, i de part dels següents apartats, a GRAU, A., *Título de villa para el lugar de Xàbea en el Reyno de Valencia*, Xàbia, Ajuntament de Xàbia, 2001, pp. 22-35; GRAU, A., *Domini i propietat a la Marina Alta...*, pp. 51-53; i GRAU, A., *Título de ciudad en favor de la villa de Denia...*, pp. 65-77.

de poder d'una aparell estatal cada vegada més desenvolupat. Un dels llinatges més destacats en seria precisament el dels Gómez de Sandoval i, en concret, la figura d'en *Francisco Gómez de Sandoval i Rojas* (1553-1625).

Fou educat pel seu oncle, arquebisbe de Sevilla i el seu valedor en la cort. L'ascens al tron de Felip III suposà per a aquest cinqué marqués l'oportunitat de posar-se al front de la cort i del govern, de manera que totes les decisions polítiques de transcendència que s'hi van prendre des de llavors hagueren de comptar amb el seu beneplàcit fins que el 1618, després d'obtindre el capel cardenalici, s'hi va retirar.

En *Francisco Gómez de Sandoval i Rojas* va inaugurar una nova etapa en les estructures polítiques de l'Estat. Convertit en un *alter ego* del rei en l'estructura de la monarquia (pel decret de delegació de firma de 1612, la seua signatura valia tant com la de Felip III), el seu paper dintre del règim polisinodial de la Monarquia Hispànica palesa un aspecte aparentment contradictori. Alguns investigadors el qualifiquen d'assalt de l'alta aristocràcia al poder polític; per a altres, en canvi, la figura del privat és un antecedent dels governs absolutistes. Siga com siga, en monopolitzar el favor real i el control sobre la cort, aquest *valido* va desviar la xarxa de lleialtats dels poderosos en benefici de la Corona, però també en el seu propi. Un dels seus interessos prioritaris fou procurar l'enriquiment de la seua casa nobiliària amb la consecució de títols i l'ampliació patrimonial.

Des del segle XVII, la seua imatge historiogràfica continua sotmesa a les crítiques de cronistes i historiadors. Les acusacions de nepotisme, rapacitat i corrupció que s'imputaren a la *facció lermista*, la determinació d'expulsar als moriscos o l'ambició desmesurada de poder i riqueses són trets que han desfigurat el retrat d'un polític hàbil, les projeccions polítiques del qual no mancaven, però, de coherència en el marc de las corts europees del moment¹⁵.

Entre les actuacions que solen criticar-se-li i que tindrien relació amb el Marquesat, destaca primerament la concessió del privilegi d'exportació del blat sicilià –un producte bàsic en aquella conjuntura per tal de fer front a les habituals caresties o, donat el cas, especular-hi– que aconseguí de Felip III; quan el rei la volgué

¹⁵ GARCÍA GARCÍA, B. J., "Pacifismo y reformación en la política exterior del duque de Lerma (1598-1618). Apuntes para una renovación historiográfica pendiente", *Cuadernos de Historia Moderna*, núm. 12, Universidad Complutense, Madrid, 1991. ELLIOTT, J., "Unas reflexiones acerca de la prianza española en el contexto europeo", *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. LXVII, 1997, pp. 885-899.

recuperar, el duc en fou llargament recompensat. Una altra vindria referida als ingressos derivats del trànsit marítim que Lerma va obtindre per al port de Dénia: els drets de “(...) *peaje, lleuda, quema, italiano, alemán y saboyano de los géneros que aportan en Dénia o se embarcan en el puerto y distrito de todo el Marquesado (...) y los reales derechos de quintos de esclavos, naufragios, esclavos fugitivos y bienes mostrencos*”. Per entendre la significació d’aquests drets, direm que l’any 1668 van ser ajustats en una important quantitat en metàl·lic: 2.500 lliures anuals¹⁶.

No sols això. El 1603 eixamplà el dret que gaudien els marquesos de Dénia per a calar les almadraves de les costes del Marquesat a totes les del Regne de València. Les almadraves representaven llavors una de les activitats més dinàmiques de l’economia comarcal. Explotades mitjançant concessió reial en règim de monopoli, si més no des de 1577, les costes de Dénia, Xàbia i Calp eren de les més productives del Mediterrani peninsular. Això explica la importància del fet que el marquès de Dénia obtinguera el dret a explotar-les en detriment del Reial Patrimoni¹⁷. També l’activitat portuària, que s’hi va desenvolupar d’allò més al llarg del Cinc-cents, li proporcionaria sucosos ingressos a partir de 1604, moment en què va obtindre la cessió dels drets fiscals sobre el trànsit marítim¹⁸.

Finalment, ens referirem a l’expulsió dels moriscos, decretada l’any 1609. El govern de Lerma fou el responsable d’aquesta dràstica decisió i ell mateix tractà de compensar amb escreix els perjudicis que la mesura li podia causar com a senyor de moriscos. Enfront de les pèrdues que la noblesa podia experimentar amb l’expulsió, adduí que “(...) *el darles las haziendas de sus vasallos les será de mucho consuelo i alivio*”. Si ensems s’aprofitava el foragitament per a imposar unes condicions de repoblació més rendibles, hi veia factible neutralitzar l’oposició senyorial¹⁹. Tot i que la noblesa valenciana va acollir la mesura amb resignació per la pèrdua de la seua força de treball, no es pot dir que el favorit reial abandonara els seus iguals, ni

¹⁶ GRAU, A., *Domini i propietat a la Marina Alta...*, pp. 37-38 i 177-178.

¹⁷ BERNABÉ, D., “Jurisdicción, población y economía en el siglo XVI”, *Historia de la Marina Alta*, 1999, Editorial Prensa Alicantina, p. 372.

¹⁸ Vegeu també GRAU, A., *Título de villa para el lugar de Xàbea...*, pp. 21-23.

¹⁹ CÍSCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores*, València, Alfons el Magnànim, IVEI, 1993, pp. 193-194.

tampoc que ell mateix no aprofitara l'avinentsa per tal de traure beneficis afegits al Marquesat, inclòs el terme de Xàbia²⁰. Ho veurem posteriorment.

Tot això és cert. Tanmateix, a l'altre extrem d'aquesta actuació –criticable, sí, però habitual, convé reiterar-ho, per al conjunt dels titulars de senyories durant l'Antic Règim–, el comportament del cinqué marquès no deixà de ser positiu per a Xàbia i la resta del Marquesat de Dénia. I això sí que constitueix una veritable excepció històrica. Sense anar més lluny, va ajudar a esperonar la producció agrària mitjançant una col·laboració puntual amb els llauradors veïns i, alhora, hi va practicar una política paternalista. Respecte del primer aspecte, no va regatejar esforços en inversions productives ni es va limitar a una detracció parasitària de les rendes, sinó que, juntament amb l'esforç dels vassalls, contribuí a dinamitzar el desenvolupament agrari. Pel que fa a la segona qüestió, la realitat és molt variada.

Més enllà de l'atorgament del títol de *vila* a Xàbia (i el de *ciutat* a Dénia), J. Casey ha remarcat els favors excepcionals que ambdues poblacions reberen del seu senyor, el qual mantingué els drets de duana artificialment baixos després del 1604, quan passaren a mans seues com a present de Felip III²¹. D'altra banda, els llibres de comptabilitat senyorial expliciten l'obligació que el duc hi imposà als arrendadors de les almadraves: donar, en concepte d'almoines a les institucions religioses del Marquesat, "(...) *cada año 12 atunes frescos y 100 @ de atún salado, con que se maten en dichas almadravas en cantidad de mil @*". També s'hi obligava l'arrendador a "(...) *dar y vender a la ciudad de Dénia, y a la villa de Xàbea, todo el atún fresco que hubieren menester, a rasón de 6 reales por @*", és a dir, a un preu regulat, de taxa²². Aquesta concessió la mantindrien els seus successors.

Amb l'objectiu de presentar-se com a benefactor, Lerma no sols va construir el magatzem portuari i efectuà obres de millora al castell de la flamant *ciutat* de Dénia, sinó que en diverses ocasions va decretar l'exempció de la *sis*a (o desvià el seu muntant en benefici del *comú*), va convertir el port de Dénia en base de galeres, hi va fundar hospitals (un a Dénia i un altre a Xàbia) i, sovint, va repartir blat. No es pot oblidar que l'autosuficiència hi seguia sense estar assegurada. Si en els moments inicials del Sis-cents va assignar a Dénia i el seu hospital una renda anual de 300 ducats, el 1610 concedí a "(...) *la villa y hospital de Jávea 200 ducados de*

²⁰ GRAU, A., *Domini i propietat a la Marina Alta...*, pp. 108-112.

²¹ CASEY, J., *El Regne de València al segle XVII*, Barcelona, Curial, 1981, p. 22.

²² GRAU, A., *Domini i propietat a la Marina Alta...*, pp. 185-186.

renta al año"; i el 1612, va donar a Dénia "(...) 500 fanegas de trigo para que en ella se haga un pósito"²³.

°Aquesta generosa conducta s'hi esdevenia exquisidament nobiliària, és a dir, no regida *stricto sensu* per la lògica del lucre, sinó pel manteniment del rang, que comportava l'escenificació sumptuosa de la vida i l'acompliment dels deures consubstancials a la dignitat: atenció a las necessitats de la casa, hospitalitat i patrocini religiós. L'ètica nobiliària exigia no sols ser noble, sinó també parèixer-ho. L'actuació del cinqué marqués no es pot desvincular de la cultura del Barroc, amb un rerefons on hi havia una relació íntima dels àmbits polític i religiós. En un món fortament sacralitzat, la religió ho envaïa tot i que la superstició i la mentalitat màgica servien per a emplenar la manca de comprensió d'una realitat bàsicament inintel·ligible, sovint hostil.

El duc de Lerma va fundar a Dénia el convent de Sant Antoni de Pàdua i el del Loreto; unes mostres de magnificència que es veieren completades amb les dotacions necessàries per al seu sosteniment, via patronatge. El mateix esdevingué per al el convent de la Victòria a Xàbia. En aquest cas, el xabienc Lluc Espanyol va fer donació d'un terreny, fora de les muralles de la vila, per tal de construir el convent Mínim de Nostra Senyora de la Victòria i Sant Francesc de Paula. Anys més tard, el 1652, les donacions testamentàries de Joana Anna Bolufer van permetre a la beata sor Anna Maria Gallart aconseguir l'autorització per constituir-hi una comunitat de monges Agustines Descalces establertes al costat nord de Sant Bertomeu, on ara hi ha el Mercat Municipal.

Ara bé, caldria matisar el paternalisme del senyor marqués, al qual se sol atorgar un abast excessiu a les nostres contrades. En primer lloc, perquè l'esmentat *valido* beneficià més altres possessions senyoriales seues i les ciutats on es localitzava la Cort que al Marquesat de Dénia. El seu testament és inequívoc al respecte. L'altra matisació es refereix a les greus limitacions amb les que la Casa Ducal va ensopegar en l'exercici de preeminència social, base d'aquesta mena de paternalisme: no hi va acabar amb les fams periòdiques ni tampoc amb les tensions en temps de crisi. Era impossible, donada la insuficiència dotacional de les institucions encarregades de la caritat pública. Ni els estaments privilegiats ni els municipis dedicaren els recursos necessaris a allò que avui es denominarien obres

²³

GRAU, A., *Domini i propietat a la Marina Alta...*, pp. 37-38.

socials. Allò que nosaltres coneixem com a *estat del benestar* –i que aquests moments sembla recular perillosament– tardaria molt en arribar.

En el casos de Xàbia i de Dénia podríem dir, a més, que els favors assenyalats foren mercès que no li costaren gairebé res al titular de la senyoria. De fet, es consignaren sobre rendes que s'havia concedit a si mateix gràcies a la seua totpoderosa posició política. També és cert, però, és que als xabiencs o deniers del moment els importaria poc l'origen d'allò que els podia ajudar a sobreviure i, de manera puntual, mitigar la seua miserable vida, es tractara de donacions materials o d'altres susceptibles d'endregar la seua salvació eterna.

En aquella conjuntura, la inesperada protecció del duc de Lerma va contribuir a la relativa prosperitat que aleshores experimentaren ambdues poblacions. Podríem dir que dit comportament s'assemblaria a una illa enmig d'un mar embravint de senyors que no s'interessaren mai pel benestar dels seus vassalls. Gràcies a l'amabilitat de Rosa Seser, intuïm que així ho van reconèixer els avantpassats dels actuals deniers i xabiencs. Li ho fa suposar una proposta summament indicativa del sentir popular que apareix reflectida en unes actes municipals de 1636, en les quals les autoritats de Dénia hi decidiren reprendre el plet d'incorporació a la Corona. No aconseguiren que arribara a bon port, ja ho sabem, però la iniciativa és simptomàtica que el tradicional esperit reivindicatiu dels veïns de Dénia tornara a aflorar justament uns anys després de la mort del cinqué marquès.

Analitzada l'actuació d'aquest personatge tan singular, reprenem el discurs cronològic per a recordar que els Sandoval primer i els Medinaceli gaudiren de jurisdicció plena no sobre tot el Marquesat, sinó tan sols als termes particulars de Dénia, Xàbia, El Verger i el Poble Nou de Benitatxell. Açò no és una qüestió menor perquè, tot i que després de la Guerra de Successió, Felip V reintegrara al marquès de Dénia la major part dels seus antics drets, no li'ls retornà tots: la *Nova Planta* va desposseir els titulars de les senyories de la jurisdicció major o mer imperi, és a dir, de la capacitat d'imposar penes de mort, mutilació, desterrament o condició servil, delictes que passaren a ser competència dels tribunals reials²⁴. Si el nou rei no va deixar de ser respectuós amb els privilegis tradicionals del aliats naturals de les monarquies de l'Antic Règim, la Nova Planta exemplifica així la interpretació de

²⁴ RUIZ TORRES, P., "Los señoríos en la crisis del Antiguo Régimen: una revisión historiográfica", *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*, núm. 5, València, 1984, p. 29. En tot cas, M. Ardit va matisar posteriorment aquest extrem, raó per la qual caldria ser-hi prudents fins que la investigació no arribe a conclusions definitives.

l'Estat absolutista com a *feudalisme centralitzat*, com aparell de domini reorganitzat de l'aristocràcia²⁵.

Amb l'arribada dels Borbó, no experimentaren tampoc cap modificació allò que era més peremptori per als xabiencs, els drets i rendes que la senyoria els exigia, els quals van continuar estant constituïts per:

a.- Drets jurisdiccional (peatge, lleuda, quema, italiana, alemanya i savoiana; pontatge, duana i ancoratge; escrivanies, penes de cambra, etc.).

B.- Terç-delme.

C.- Censos *emfitèutics*, o cànons fixes en metàl·lic per terres, cases i determinats monopolis senyorials, juntament amb els corresponents *lluïsmes*.

D.- Monopolis o drets prohibitius. Sovint conceptuats com a *regalies*, eren eines imprescindibles per a la transformació i comercialització dels productes agrícoles. Les hi havia referides al terme i territori (herbatge, etc), però també relacionades amb centres productius (molins, forns, almàsseres,...) i d'intercanvi comercial (botigues, tavernes, etc.). Des de les acaballes del segle XIV s'hi trobaven subjectes a censos emfitèutics les més rendibles (forns, molins...).

E.- Almadraves.

F.- Cases i finques senyorials. El patrimoni ducal en propietat plena era d'allò més exigü si el comparem amb el que la noblesa senyorial fruïa a d'altres parts de la Península Ibèrica, com Andalusia o Castella; d'això que sovint se'n parle de la relativa feblesa en la propietat territorial plena dels grans estats senyorials valencians. Nogensmenys, aquesta feblesa s'hi veia compensada per la forta participació nobiliària en partides de caràcter jurisdiccional que es caracteritzaven per una gran capacitat d'adequació a les conjuntures inflacionistes, atés que afectaven de manera universal a les collites (terç-delme) o gravaven les activitats dels centres productius i d'intercanvi comercial (monopolis o drets prohibitius i exclusius)²⁶.

Quant al *delme*, entre 1544 (mercès a la butlla del Papa Pau III concedida a precs del duc de Gandia) i 1767 (any de l'expulsió dels jesuïtes) la recaptació de les

²⁵ DE BLAS GUERRERO, A. i GARCÍA COTARELO, R., *Teoría del Estado*, Facultad de Ciencias Políticas y Sociología, UNED, 2000, pp. 71-76.

²⁶ Les possessions i rendes senyorials a Xàbia apareixen detallades a GRAU, A., *Domini i propietat a la Marina Alta...*, pp. 173-184; GRAU, A., *Título de villa para el lugar de Xàbea...*, pp. 34-39.

primícies van anar al Col·legi de Gandia de la Companyia de Jesús en detriment de la parròquia de Dénia i les seues annexes de la comarca²⁷. Això no lleva, però, que la càrrega en qüestió deixara de ser abonada mai pels nostres avantpassats a la institució beneficiària, amb independència de quina fóra aquesta.

Una vegada aclarits aquests extrems, per a fer-nos una idea de l'abast del poder senyorial, pararem esment en la inspecció efectuada al Marquesat l'any 1766 per agents de la Casa Ducal (en aquests moments, ja de Medinaceli)²⁸. Aquesta *visita* evidencia una administració eficient dels titulars de la senyoria. Amb meticulositat, els informes del procurador general del duc es referien a la fiscalitat, les construccions existents (ponts, ports, molins, etc.), les produccions agràries, l'estat de comptes...

La visita a cada població s'iniciava amb la convocatòria del seu ajuntament, raó per la qual coneixem la composició dels consistoris municipals i l'estat material de les dependències. A Xàbia se'ns assegura que aqueix estat era molt millor que a Dénia, que l'arxiu hi estava ben arreglat i que les presons eren segures. La qual cosa no lleva que molts processos de l'escrivania del jutjat es trobaren en casa del seu arrendador, fet que palesa la confusió existent entre els àmbits públic i privat.

Gràcies a aquesta documentació podem reprendre l'anàlisi de les institucions municipals de Xàbia i de la seua evolució, amb una advertència prèvia: durant tot l'Antic Règim les esmentades institucions van estar mediatitzades pels marquesos de Dénia. De fet, tant la *vila* d'època foral com posteriorment l'*ajuntament* instituït pels Borbó hi foren designats pels agents senyorials. Remarcat aquest extrem, direm que l'estudi evolutiu de les institucions municipals de Xàbia es basa en els treballs d'A. Espinós i F. Polo primer, de F. Torres Faus després i, finalment, de qui escriu aquestes línies.

L'atorgament a Xàbia l'any 1612 del títol de *Vila Reial*, una de les fites més conegudes de la nostra història local amb la qual semblava culminar-ne el procés de constitució municipal, fou una concessió que cal entendre dintre la peculiar relació que mantenien Dénia i Xàbia. Una llarga història de reivindicacions per part de Xàbia amb l'objectiu d'obtindre un govern i un terme municipal propis.

²⁷ IVARS CERVERA, J., "Vinculacions econòmiques de la Companyia de Jesús amb la Marina Alta (segles XVI-XIX)", *Aguaits, Revista d'Investigació i Assaig*, núm. 4, IECMA, 1990, pp. 21-27.

²⁸ Vegeu ROMERO, J. et GRAU, A., *El Ducat de Sogorb i el Marquesat de Dénia. La visita senyorial de 1766*, Col·lecció Textos Històrics, Publicacions de la Universitat de València, València, 2005.

Però anem per parts. Des dels moments de la conquesta cristiana, i dintre l'àmbit de l'administració municipal, la pertinença a una mateixa entitat territorial-jurisdiccional es palesà en la convocatòria d'assemblees o consells generals. En el nostre cas, ja ho hem avançat, es celebraven en la capçalera del Marquesat cada vegada que calia arbitrar fórmules impositives per a atendre despeses comunes al terme general, com les relatives a la defensa litoral, el carregament de censals... A tals consells generals foren convocats sempre els dirigents deniers, els jurats de Xàbia i els senyors alfonsins dels restants llocs del Marquesat²⁹.

Per allò d'aclarir conceptes, direm que el municipi valencià d'època foral va restar estructurat pel justícia, els jurats, el mostassaf, el consell general i el consell particular. La principal magistratura era el *justícia*, que exercia la jurisdicció ordinària per delegació reial. Els *jurats* conformaven una magistratura col·legiada encarregada del govern municipal, amb jurisdicció per als casos referits a la fiscalitat. El *mostassaf* era l'oficial que s'ocupava de les qüestions urbanístiques i de mercats. Finalment, el consell municipal podia ser *particular* o general. El primer estava format per una reduïda quantitat de membres. El consell *general*, en canvi, era obert i englobava tots els veïns de la població.

El justícia no era sols responsable de resoldre els conflictes d'índole civil o de castigar als culpables de determinats delictes, sinó que també exercia funcions policials: vetllar per l'ordre públic, detindre els que hagueren comés algun delicte, etc. Nomenat per la senyoria, presidia la cort local i podia designar un assessor i un o més lloctinents. Per la seua part, els jurats constituïen una mena de consellers que podien escoltar denúncies però no tenien competències per a jutjar-les. Hi havia, doncs, una clara distinció entre la jurisdicció ordinària, que exercia el justícia, i la jurisdicció administrativa local, que exercien els jurats i el mostassaf.

Al Marquesat, l'organització municipal més desenvolupada era la de Dénia, l'administració de la qual d'època medieval no experimentà canvis significatius fins que el 1612 va assolir el rang de ciutat. El justícia i mostassaf de Dénia ho foren també de Xàbia fins 1321, moment en què Jaume II concedí a Xàbia la facultat de tenir un lloctinent de justícia. Nomenat pel de Dénia, jutjaria les causes civils inferiors a 50 sous i hauria d'entregar els malfactors al justícia de Dénia. El 1380, el comte de

²⁹

BERNABÉ, D., "Jurisdicción, población y economía...", p. 363.

Dénia li va ampliar la jurisdicció a les causes inferiors a 100 sous i va ordenar que hi haguera un tinent de mostassaf³⁰.

Tanmateix, Xàbia encara no s'havia conformat com un municipi. D'acord amb F. Torres, la primera estructuració municipal de Xàbia data del 17 de desembre de 1392 en virtut d'un privilegi mitjançant el qual, a més d'un àmbit territorial o *terme particular*, el comte de Dénia concedia als seus veïns la facultat de tenir els òrgans propis de l'administració local (jurats i consell municipal) i nomenar, ells mateixos, el justícia i el mostassaf, amb la condició que aquests anaren a jurar els seus càrrecs a Dénia. Xàbia s'hi convertia així en una mena d'*universitat*, o lloc amb personalitat jurídica. El 13 de juliol de 1397, per arrodonir-ho, es va fer la partició del termes de Dénia i Xàbia³¹.

De tota manera, el justícia i el mostassaf de Xàbia continuaren sent lloctinents dels seus homònims de Dénia, davant dels quals tenien l'obligació de jurar el càrrec en senyal de subordinació, fins que per un privilegi de 1544, en Luís de Sandoval – l'aleshores titular del Marquesat– atorgà al justícia del nostre poble tota la jurisdicció, tot separant Xàbia de Dénia i equiparant-la en privilegis a la ciutat de València. El consell municipal de Xàbia va renunciar a aquesta superioritat jurisdiccional el 1552, possiblement perquè un poc abans el marquès els hi havia eixamplat el terme amb la partida de la Vall de Sant Bertomeu i pretenien que Dénia no recorreguera aquesta concessió³².

Una raó essencial del conflicte de delimitació era l'increment demogràfic de Xàbia i el fet que els xabiencs estaven rompent noves terres limítrofes, algunes al terme particular de Dénia. A pesar que les terres de la Vall de Sant Bertomeu delmaven a la parròquia de Xàbia i eren gairebé totes propietat de xabiencs, per resoldre qualsevol problema (denúncies, clams...) aquests havien d'adreçar-se al justícia de Dénia. En qualsevol cas, Dénia va recórrer la referida ampliació, i la sentència del comissionat del marquès de 1554 manava reposar els mollons anteriors a l'ampliació. No sols això. En virtut d'una concòrdia de 2 de maig de 1592,

³⁰ ESPINÓS, A. i POLO, F., *Xàbia. Anotaciones históricas de una villa mediterránea*, M.I. Ajuntament de Xàbia i Diputació Provincial d'Alacant, 1985, pp. 31-33. Respecte d'aquesta evolució, vegeu també la síntesi que apareix a GRAU, A., *Título de villa para el lugar de Xàbea ...*, pp. 56-64.

³¹ TORRES FAUS, F., *Les divisions administratives històriques i l'ordenació del territori del País Valencià*, Universitat de València, 1996, volum II, p. 938.

³² La transcripció de la concòrdia sobre fites i amollonament dels termes de Dénia i Xàbia de 1551, i el privilegi d'ampliació del terme de Xàbia de 28 de març de 1552, a ALMENARA, M., *Visura de tota la partida de la Vall i altres alqueries, feta en lo any de 1662*, Xàbia, Ajuntament de Xàbia, 2012, Apèndix B i C, respectivament.

el marquès va declarar que mai se li llevaria a Dénia la jurisdicció sobre el territori que havia agregat a Xàbia el 1552, això sí, a canvi d'un *servei* de mil lliures³³.

Durant gairebé dos segles hi continuaren els plets entre ambdues poblacions. Per la seua fidelitat a la causa borbònica, Xàbia va aprofitar la conjuntura posterior a la Guerra de Successió per a reivindicar aquesta partida agrària i per un privilegi de Felip V de 1713 s'hi declarà agregada al seu terme municipal. Nogensmenys, les al·legacions de Dénia feren que el 1726 s'hi tornara a revocar el privilegi de 1552.

La solució definitiva no arribaria fins que, a iniciativa de la Casa Ducal de Medinaceli, se signà la concòrdia de 1737. Aquest compromís duia implícita una divisió salomònica de la Vall de Sant Bertomeu en dues parts, tot restant-ne el lloc de Jesús Pobre al terme de Dénia³⁴.

Per entendre com cal la constitució municipal de Xàbia (com hem advertit des d'un principi, un procés lligat a una rivalitat *in crescendo* amb Dénia), s'han de considerar alhora l'avanç demogràfic i el potencial que va anar assolint el seu port, amb tot allò que hi duia aparellat des d'una òptica social i econòmica. El trànsit portuari internacional s'hi configurà en el segle XIV, però sobretot en el XV. Gràcies a les millors condicions de calat per a les embarcacions que carregaven fruits secs cap al nord d'Europa, el port de Xàbia es convertí en un rival directe del de Dénia.

No obstant això, Dénia s'hi va veure afavorida pel major pes polític i militar que li conferia la condició de cap del senyoriu. El 1449, el comte va decretar el monopoli del trànsit marítim a favor del port de Dénia. El decret es reiterà el 1458 i es va mantindre fins 1544, la qual cosa no suposà per al port de Xàbia, però, uns efectes tan negatius com podia semblar. La importància de les naus que pel seu tamany no podien fondejar a Dénia, implicava un equilibri entre ambdós ports³⁵.

Sense massa modificacions institucionals, amb aquesta situació s'arribaria a 1612. El títol i privilegi de *Vila Reial* que Felip III va concedir aleshores a Xàbia no implicava la desvinculació de Xàbia de la senyoria, com s'ha arribat a assegurar, sinó la seua independència de Dénia i la conformació d'un govern municipal diferenciat.

³³ La transcripció de la sentència a favor de Dénia de 29 de novembre de 1554, a ALMENARA, M., *Visura de tota la partida de la Vall...*, Document núm. 3.

³⁴ GRAU, A., *Título de Villa para el lugar de Xàbea...*, pp. 57-59.

³⁵ SESER PÉREZ, R., "El segle XV: Señoríos, villas y aljamas", a DD.AA., *Historia de la Marina Alta*, volum I, pp. 337-348.

Deixant de costat la hipotètica influència que s'hi poguera atribuir al xabià Antoni Banyuls, llavors *criat* de Felip III, entre les causes que motivaren l'atorgament de l'esmentat títol, el privilegi destaca el fet que “(...) *aquest lloc des d'antic havia tingut el títol de Vila Reial*”, i que “(...) *fins ara no sols ha conservat l'antic veïnat i quantitat d'habitants, sinó que l'ha augmentat en gran manera (...) i perquè ens ha servit a nosaltres i a la Corona Reial en el temps de les dues guerres i de la pau fidelment amb singular amor i afecte*”³⁶. Tanmateix, per tal d'aproximar-nos a les raons últimes per les quals Felip III va concedir els títols de *vila* a Xàbia i de *ciutat* a Dénia, recordarem el que vam exposar en sengles publicacions on vam analitzar, primer, la concessió del títol de vila a Xàbia i, després, el de ciutat a Dénia³⁷.

No s'hi va tractar, en síntesi, d'una decisió motivada per l'atracció que Dénia o Xàbia pogueren haver despertat entre la cúria reial, ni hi serien tampoc suficients les raons que explicitava el text del privilegi; no, totes hi semblen motivacions difuses, poc convincents. Fins i tot més que el creixement i la situació estratègica dels ports de Dénia i Xàbia, és versemblant que la raó bàsica per la qual s'hi atorgaren aquells títols en fóra una altra: que ambdues poblacions encapçalaven aleshores un pròsper estat senyorial la titularitat del qual requeia en un personatge clau en l'escena política del moment, en Francisco Gómez de Sandoval y Rojas, duc de Lerma. I favorit de Felip III, caldria afegir. Aquesta circumstància contribuiria a explicar millor que Dénia, cap de l'esmentat estat senyorial, fóra una de les primeres viles en rebre el títol de ciutat per designi reial; i que Xàbia, amb una puixança més que significativa al si del Marquesat, hi rebera el de *vila*.

Aquest privilegi significava, per entendre'ns, la conformació d'un consistori propi per a Xàbia, de manera que “(...) *el dit lloc siga Vila Reial, dividida, separada i distinta de dita ciutat de Dénia, tant en la jurisdicció, règim i administració com en els termes, territoris, muntanyes, planures, pasturatges i emprius*”³⁸. Però, repetim, sense alterar el seu estatus senyorial: Xàbia continuaria sotmesa, com la pròpia ciutat de Dénia, a la jurisdicció dels titulars del Marquesat. El fet que Xàbia fóra una població de senyoria pot semblar incompatible amb rebre el títol de *vila reial*, però en realitat es tractava d'una incompatibilitat merament nominal. Una cosa era que els xabians consideraren un honor el privilegi que se'ls atorgava i que el nou estatus

³⁶ GRAU, A., “*Título de vila para el lugar de Xàbea...*”, pp. 59-61.

³⁷ GRAU, A., “*Título de vila para el lugar de Xàbea...*”; GRAU, A., *Título de ciudad en favor de la villa de Denia...* Ambdós, edició facsímil.

³⁸ GRAU, A., *Título de villa para el lugar de Xàbea...*, p. 81 (traducció del títol concedit).

constituïra un dels signes més preuats per a l'orgull local, i una altra ben diferent que la realitat senyorial a la qual estaven sotmesos s'hi veiera alterada. En absolut. Fet i fet, fins la fi de l'Antic Règim, els nostres avantpassats no deixaren de pagar la renda deguda al seu senyor, el marquès de Dénia. Tampoc, insistim, després de juliol de 1612.

Excepció feta dels territoris de reialenc, les institucions i càrrecs municipals van estar mediatitzades per la senyoria durant tot l'Antic Règim. No obstant això, la condició de vila no s'esdevenia un títol menor, compte fet que, al Regne de València d'època foral, les *ciutats* i *viles* eren les úniques categories municipals que gaudien d'autonomia municipal, amb magistratures i òrgans de govern desenvolupats, i un terme independent. En realitat, les ciutats sols eren les viles més importants, seu de les institucions civils i eclesiàstiques del regne. Un fet que les diferenciava era que el seu *justícia* podia conèixer les apel·lacions del *mer imperi* en segona instància, mentre que les viles només ho feien en primera instància³⁹.

Tot i que al privilegi no es fa cap al·lusió a les institucions locals de la flamant *vila reial*, sabem que hi havia un Consell General, juntament amb els càrrecs de justícia, jurats i, és clar, el *batle* o representant dels drets del senyor. Durant tota l'Edat Moderna, ambdós àmbits, el municipal i el senyorial, constituïren el marc bàsic del poder local. Un poder local que cal no identificar amb poder municipal.

En efecte. A la Xàbia de l'Antic Règim, el titular del Marquesat va ostentar sempre el màxim poder: era ell, o el seu procurador, qui nomenava els càrrecs institucionals i qui formulava la normativa que havia de regular les relacions personals i la vida dels veïns. Això no lleva que, adquirida la plena independència municipal, hi aparegueren les disputes –i les faccions– per tal d'acaparar el nou poder municipal i, en conseqüència, accedir a diverses fonts d'ingressos. En el Sis-cents, per exemple, M.J. Sastre i S. Alemany van documentar que s'hi enfrontaren les parcialitats dels Xolbi i els Cruanyes, amb les seues respectives clienteleles. En el segle XVIII canviaria el sistema d'elecció dels membres dels *ajuntaments*: s'abandonaria el sistema de la *insaculació* i s'introduiria el model castellà, segons el qual els que finalitzaven el seu mandat proposaven dues persones per càrrec, de les quals el titular de la senyoria n'elegia una⁴⁰. Cap dels dos sistemes, però, era democràtic. Ni tan sols el de la *insaculació*, efectuat per sorteig i teòricament més

³⁹ TORRES, F., *Evolució del mapa municipal valencià...*, pp. 22, i 41-42.

⁴⁰ SASTRE, M. J. et ALEMANY, S., "La lluita pel poder municipal. Xàbia al segle XVIII", *Xàbiga*, núm. 4, Xàbia, 1988, p. 94.

obert. La manipulació i la tendència a nomenar com a candidats a membres d'un determinat bàndol foren habituals; a més, els requisits per a entrar en les bosses per al sorteig foren cada vegada més restrictius⁴¹.

Per estar sotmesos a la jurisdicció senyorial, els municipis del Marquesat no havien gaudit mai amb plenitud del seu propi govern, però l'administració borbònica posà més limitacions a la seua escassa autonomia. Des de la Nova Planta, en matèria política, les deliberacions passaren a ser controlades pels *corregidors* –o els seus assessors lletrats, els *alcaldes majors*–; en matèria econòmica i fiscal, els municipis quedaren relegats a la gestió de les rendes, també sota el control d'aquells. Amb la introducció del model municipal castellà, els jurats es convertiren en *regidors* i la funció del justícia passà a mans dels *alcaldes ordinaris*. Per a Felip V, unificar equivalia a castellanitzar. D'acord amb Torres Faus, els municipis restaren convertits en un organisme més de la maquinària de la monarquia absoluta⁴².

Segons la documentació que ens ha permés reprendre l'evolució del govern municipal –la inspecció de 1766–, el procurador ducal referia els privilegis de Xàbia, entre els quals n'hi havia un “(...) *conzedido por don Phelipe Quinto, del día ocho de abril de 1710, por el que confirmó, aprobó y ratificó a esta villa todas y qualesquier privilegios de que gozaba en quanto no se opusiesen a la Nueva Planta de gobierno y leyes de Castilla*”⁴³. L'Ajuntament de Xàbia estava conformat pel “(...) *governador político de la ciudad de Dénia y su Marquesado, que tiene la presidencia y voto decisibo en los actos capitulares; y en su ausencia ocupa su lugar el alcalde ordinario, teniendo en este caso el voto decisibo como presidente y el que le corresponde como vocal; de tres regidores y síndico procurador general, el qual también tiene voto en cabildo. Y todos los referidos empleos de alcalde ordinario, regidores y síndico, los nombra su excelencia anualmente por proposición que hace el Ayuntamiento en número doblado de personas idóneas y veneméritas*”⁴⁴. Aquest extrem prova que el privilegi que ens ocupa va estar vigent fins la dissolució del règim senyorial, ja ben entrat el segle XIX.

⁴¹ GRAU, A., *Título de villa para el lugar de Xàbea...*, pp. 59-64.

⁴² TORRES, F., *Evolució del mapa municipal valencià...*, p. 37.

⁴³ ROMERO, J. et GRAU, A., *El Ducat de Sogorb i el Marquesat de Dénia...*, pp. 168-169.

⁴⁴ ROMERO, J. et GRAU, A., *El Ducat de Sogorb i el Marquesat de Dénia...*, pp. 160-161 i 166-167.

Qualsevol veí hi podia exercir els càrrecs municipals si no li ho impediën limitacions naturals o algun delictes públic. No podien ser elegits tampoc els que exerciren treballs vils, ni els bastards, ni els arrendadors de les rendes del poble..., però tampoc les dones, a les quals es vedava “(...) *poder obtener empleo de república, no tanto por la falta de juicio como porque no es decente al decoro del sexo mezclarse en los oficios que son propios del hombre*”⁴⁵. El col·lectiu femení continuà afectat pels prejudicis misògins que es traduïen en una discriminació legal i per ser objecte de maltractaments domèstics que quedaven impunes. Aquella societat seguia sent descaradament masclista.

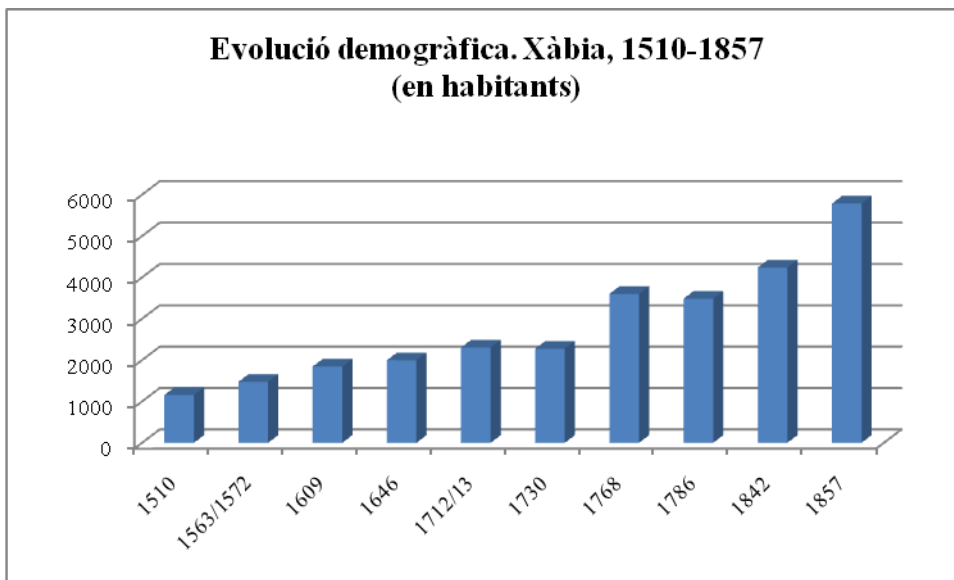
D'altra banda, i com dèiem, la visita de 1766 ofereix una magnífica foto fixa dels termes municipals i de les activitats agràries. Abans de centrar-nos-es, referirem una curiositat relacionada amb l'evolució demogràfica i la tradicional rivalitat amb la capital del Marquesat. Una de les principals mancances que el procurador senyorial detectà a Dénia era la falta de molins per a moldre gra i, per això, proposà construir-ne dos. A mena de contrapunt, remarcarem que aleshores n'hi havia a Xàbia vuit molins de vent i cinc d'aigua, juntament amb deu almàsseres o molins d'oli.

3. EVOLUCIÓ DEMOGRÀFICA I DADES DE LA VIDA QUOTIDIANA

Fins 1857, moment en què s'inicia la *demografia estadística*, no es coneix amb precisió la dinàmica poblacional, ja que els estudis descansen en fonts – censos, recomptes o veïnats – de dubtosa fiabilitat pel seu caràcter fiscal o militar. Això comportava greus ocultacions. Una altra limitació n'és l'ús d'unitats col·lectives (veïns, focs...), que requereixen d'un coeficient per a transformar-les en habitants. Per això, a les xifres de les estadístiques que oferim se'ls ha aplicat, d'una banda, un coeficient convertidor entre veïns i habitants de 4,1 (el més acceptat entre els especialistes); i d'una altra, els increments calculats per a corregir les ocultacions dels recomptes⁴⁶.

⁴⁵ SANTAYANA, L., *Gobierno político de los pueblos de España y el corregidor, alcalde y juez de ellos*, Madrid, 1979, p. 7.

⁴⁶ BERNAT, J. S., et BADENES, M. À., *Crecimiento de la población valenciana (1609-1857)*, Edicions Alfons el Magnànim, IVEI, València, 1994, pp. 36-80. Les dades del gràfic procedeixen de treballs anteriors de l'autor del present estudi.

Font: Elaboració pròpia

En un estudi publicat fa uns anys, indicàvem que, des de 1493, el veïnat de Xàbia va rivalitzar amb el de Dénia. La raó n'era, ja ho hem vist, “(...) *el atractivo que Xàbia, por motivos económicos y quizás fiscales, pudo ejercer sobre los nuevos pobladores. El desarrollo económico de Xàbia se vio beneficiado por las mejores condiciones de seguridad y calado que su puerto ofrecía al tráfico internacional*”⁴⁷. Xàbia va experimentar un increment poblacional gens despreciable al llarg del segle XVI i, a diferència de molts altres indrets de la Marina Alta, no va sofrir les conseqüències de l'expulsió morisca, donat que tots els seus habitants eren *cristians vells*. De tota manera, el major avanç poblacional s'hi verificaria durant el Set-cents. El gràfic confeccionat al respecte detalla nítidament aquesta evolució. Tot seguit tractem d'acostar-nos-hi.

El règim demogràfic de tipus antic es caracteritzava per una fecunditat elevada i la constant presència de la mort. El resultat: un creixement vegetatiu dèbil. La *mortalitat* era molt elevada, amb taxes brutes que triplicaven amplament l'actual, però que se situaven per davall de la natalitat. Les causes n'eren: 1. Una economia agrària endarrerida, que no sempre cobria les necessitats alimentàries. 2. El desigual repartiment de la riquesa, amb el seu corol·lari: gran part de la població estava mal alimentada i era vulnerable més a les infeccions. 3. La falta d'higiene, que afavoria la transmissió d'agents patògens. 4. La ineficàcia d'una medicina poc desenvolupada. I finalment, 5. una passivitat, quan no rebuig, davant les innovacions.

⁴⁷ Per a SESER, R., “El segle XV: Señoríos, villas y aljamas...”, pp. 340-341.

Aquesta situació explicaria que, de manera recurrent, hi feren acte de presència les temudes crisis demogràfiques. De duració i abast variable, podien esborrar l'increment demogràfic acumulat durant anys. Les seues causes constitueixen la tristament cèlebre trilogia de la mortalitat en l'Antic Règim: la guerra, la fam i les malalties epidèmiques, simbolitzades aquestes en la pesta. A més, a les morts que produïen les epidèmies, s'hi han d'afegir les negatives repercussions per a l'economia local en tancar-se les relacions comercials, situació que per a una vila portuària com Xàbia era especialment greu.

Excepte en casos extrems, la fam no causava directament les morts, però impulsava a ingerir aliments en mal estat, fet que originava malalties gastrointestinals, debilitava els organismes ja desnodrits i els feia fàcil presa d'infeccions: pallola, diftèria, grip, paludisme, tuberculosi, tifus... i la pesta. Les conseqüències d'aquest ventall de malalties infecte contagioses eren contrarestades per una fecunditat i natalitat molt elevades (la taxa bruta de natalitat triplicaria àmpliament l'europea actual).

També aquí s'hi detecten prejudicis misògins, una discriminació que afirmava la superioritat masculina i establia quins papers socials i quin comportament eren acceptables per a les dones. A la comarca de la Ribera, T. Peris Albentosa ha comprovat que mullers i xiquetes eren les últimes a menjar i, per això, sofrien més una subalimentació crònica i les seues seqüeles (raquitisme, escorbut...).

Al llarg de tota l'*Edat Moderna*, la concepció de la vida era nítidament diferent de l'actual. S'hi moria amb facilitat. Qualsevol accident podia truncar la vida: una ferida gangrenada, una intoxicació alimentària... La malaltia actuava sobre una població vulnerable, en bona part subalimentada. A més, les condicions higièniques eren molt deficientes. A les cases hi havia pallisses i estables per a la confecció del fem. La circulació del bestiar fins a la quadra s'afegia a la proliferació de rates i altres paràsits, la pudor dels excrements –barrejats amb palla a corrals i quadres– eren l'olor dels nostres pobles fins no fa massa, juntament amb el de l'albelló que comunicava a un pou cec per on s'escorria l'aigua bruta. Fins al segle XX les cases no tingueren aigua corrent, ni desaigües, ni llocs específics d'higiene. La neteja es feia amb safes a prop del corral; i l'evacuació intestinal, a la quadra. Les infeccions tenien, doncs, un camp summament favorable per a la seua expansió.

Aquesta dolenta situació sanitària es veié alleugerida, ja ben entrat el segle XVIII, per alguns avanços, com la venda de sabó, l'inici d'una certa prevenció d'epidèmies i la presència d'apotecaris, comares i metges, encara que amb una terapèutica poc efectiva. Hi havia una desatenció sagnant a una part important de la població, ja que la relació metge-pacient s'establia pel pagament econòmic pels serveis prestats. Això explica la forta presència de la medicina popular i el recurs a la pràctica empiricocreencial. Molts dels nostres avantpassats pensaven que la malaltia servava relació directa amb el pecat, raó per la qual alguns *sanadors* i *curanderos* – que fruïen, en general, d'una barreja d'unció i temor– gaudiren d'un cert prestigi.

Per donar algunes dades, direm que durant l'Antic Règim l'esperança de vida no fou elevada. La mitjana, que se situaria entre els 25 i els 35 anys segons moments i indrets, s'hi va veure afectada per una elevadíssima mortalitat infantil (al voltant de la quarta part dels xiquets morien en el primer any de vida i una altra quarta part abans del seu desè aniversari). Sols un percentatge similar dels nascuts arribava a una edat avançada (40 o 50 anys), s'hi considerava ancians als sexagenaris i pràcticament la meitat de la població europea hi tindria menys de 25 anys.

Tornant al nostre cas concret, sabem que a la Marina Alta va haver-hi sequeres i inundacions freqüents en les dècades de 1620 i 1630; plagues de llagosta després i, entre 1647 i 1652, va arribar la pesta. A grans trets, les dades ratifiquen la tendència global valenciana descrita per Manuel Ardit i Pérez García. Encara que no va fer acte de presència mai més en estes terres, la crisi de 1647-1652 es va caracteritzar per un estancament dels matrimonis i batejos, i per uns elevats índexs de mortalitat extraordinària. L'esmentat període separa una fase de crisi d'una altra de lenta recuperació demogràfica, la qual s'accelerà en les darreres dècades de la centúria. Tot sembla indicar que l'expansió poblacional s'ajustaria als paràmetres generals valencians: absència de mortalitats extraordinàries, taxes de nupcialitat i natalitat elevades, i ampliació de les zones de conreu.

Quant al segle XVIII, "(...) *el período central de la centuria, 1720-1770/80 es la fase de mayor y más prolongado incremento poblacional que conoció la comarca en toda la edad moderna*"⁴⁸. Tenint en compte les condicions particulars higiènic-

⁴⁸ CUEVAS, J., *La población valenciana en la Edad Moderna. La Marina en los siglos XVI, XVII, XVIII*, Universitat d'Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant, 1991, pp. 64 i 76-77.

sanitàries i els efectes de la Guerra de Successió, el veïnat de Xàbia va superar al de Dènia durant tot el segle XVIII i bona part del XIX⁴⁹.

El creixement demogràfic i econòmic del segle XVIII, juntament amb determinats privilegis concedits a Xàbia arran la victòria borbònica (a més dels que hem enumerat més amunt, la concessió de comerciar amb l'estranger, per exemple) i l'increment de les relacions mercantils, es van concretar en l'expansió urbana de la vila. Al marge de la construcció de l'Ajuntament, cal destacar l'ampliació del sòl urbà més enllà de les muralles, al voltant de les quals hi foren eixamplats els ravals del Convent i el de la Mar, i se'n crearen de nous: el raval de Baix i el de Sant Jaume, també conegut com el Ravalet. La nova planificació urbanística hi va permetre traçar carrers rectilinis i plans, com ara el carrer Nou o el de Sant Domingo al raval del Convent.

Arribats a aquest punt, ens referirem de manera concisa al desenvolupament urbà de la vila de Xàbia, tot advertint, però, que a més de l'evolució demogràfica, als inicis de l'Edat Moderna el referit planejament urbà s'hi va veure supeditat a un element que va condicionar la vida dels nostres avantpassats: els reiterats atacs que hi van sofrir a mans de pirates, barbarescs especialment. Tractarem d'acostar-nos al seu abast abans d'exposar el desenvolupament urbà de la població.

Un estudi de Ximo Bolufer constata que la pirateria ha deixat un intens rastre documental des dels mateixos temps de la conquesta cristiana⁵⁰. Així, per a 1304 apareix documentada la destrucció de la *Vall de Xàbia* per una incursió de pirates, granadins en aquest cas; el 1387, un altre atac seria el responsable del saqueig i abandonament del *Monestir de Sant Jeroni de la Plana*. I el 1448, un nou atac, aquesta vegada frustrat, va concloure amb la mort de cinc pirates.

De tota manera, va ser en el trànsit a l'època moderna quan s'hi va verificar un augment sense precedents d'aquestes incursions al litoral valencià. La Marina hi fou una de les comarques valencianes més afectades. Com per la conjunt del litoral valencià, Bolufer documenta per a Xàbia una major intensitat d'aquests atacs en la segona meitat del segle XVI, fet que va motivar la reparació de les muralles i l'església, la fortificació dels tres portals (el de la Ferreria, el del Clot i el de la Mar), la construcció de torres de defensa litoral (Sant Antoni, Sant Jordi, Cap Prim –

⁴⁹ GRAU, A., *Domini i propietat a la Marina Alta...*, pp. 113-116.

⁵⁰ BOLUFER MARQUÉS, J., "La pirateria a Xàbia: algunes notes documentals", *Revista de Fogueres*, Xàbia, 2012. Mitjançant l'anàlisi dels estudis publicats prèviament i de fonts documentals, en aquest treball l'autor repassa cronològicament la incidència de la pirateria a Xàbia.

Portitxol– i Ambolo) i la compra d'armes i municions. També hi van ser bastides les cases fortes del Pla amb les seues torres quadrangulars (o *campanarets*). Per allò d'aclarir conceptes, explica que el castell de Sant Martí data de la primera meitat del segle XV, mentre que el castellet de la Granadella es construiria l'any 1739 i seria destruït per les tropes angleses durant la Guerra de la Independència.

Hi havia raons per a totes aquestes actuacions constructives, compte fet que durant el regnat de Felip II els atacs de pirates i corsaris barbarescos s'hi convertiren en un autèntic malson per a les poblacions costaneres. A Xàbia, una incursió de l'any 1584 va tindre com a conseqüència la mort de diversos assaltadors i defensors. El 1651 s'hi va produir un desembarcament en el qual els pirates barbarescos captivaren quatre veïns que sols serien alliberats gràcies a les gestions dels jurats de la vila i la marquesa de Dénia, la qual va intercedir davant el Pare General de l'Orde de Redemptors. Encara que va disminuir la seua freqüència, aquests atacs no desapareixerien fins al segle XIX. Si l'any 1679 hi va haver una batalla davant del cap Prim que va tindre molt de ressò popular, de 1779 es té notícia de l'enfrontament entre mariners de vaixells mercants catalans –que van haver de refugiar-se a la Granadella– i un xabec algerià, amb el resultat de cinc morts. L'últim atac documentat s'hi va produir l'any 1812, en plena Guerra del Francés.

La xarxa de vigilància costanera constituïa, per tant, una qüestió d'Estat i en teoria era competència de la Corona. Tanmateix, foren les Corts Valencianes les que hagueren de destinar la major part dels recursos per a finançar-la. I al seu costat, aquells que, per viure en les poblacions on s'ubicaven, havien de ser els seus *beneficiaris* directes. Foren ells qui, al capdavant, més contribuïren al manteniment de les torres vigia i els baluards de defensa, amb les seues corresponents forces (constituïdes per *soldats* dels pobles, juntament amb companyies a cavall i les tropes que enviara el virrei). No és estrany, doncs, que cap municipi no veiera amb bons ulls el bastiment d'aquelles talaies al seu terme, encara que una Reial Ordre de 1560 els hi concedira els béns dels moriscos i musulmans fugitius que prengueren.

A Xàbia hem vist que, a més, s'hi va fortificar el centre urbà, per a la qual cosa asseguren A. Espinós i F. Polo que “(...) *los jurados de la villa se cargaron con*

*costosos censales*⁵¹. Aquesta eventualitat ens permet reprendre l'aproximació succinta al desenvolupament urbà de Xàbia iniciada més amunt.

Primerament ens centrarem en l'Església-Fortalesa de Sant Bertomeu, possiblement la construcció més emblemàtica de Xàbia. Iniciada en el Tres-cents, el creixement de la població i, des del segle XV, els atacs dels pirates barbarescos, expliquen que fóra eixamplada. El conjunt està rematat per merlets i disposa de sageteres, vans per a morters i balcons matacanats, raó per la qual acomplia dos objectius: atendre les necessitats religioses i defensar la població contra els atacs dels pirates.

L'avanç demogràfic descrit va tindre dues conseqüències més: d'una banda, que el recinte murallat del segle XIII hi resultara insuficient i que fóra necessari obrir-hi nous accessos; ja ens hi hem referit també. I d'una altra, que al voltant de l'Església de Sant Bertomeu anaren bastint-se alguns dels edificis més representatius del recinte urbà. A mena d'exemple, esmentarem les denominades *cases gòtiques* dels segles XV al XVII. Hi destaca igualment el Palau dels Sapena. Bona part dels edificis avui catalogats com a *Béns de Rellevància Local* (alguns d'ells, amb la qualificació de *Monuments d'Interés Local*) s'ubiquen en aquesta zona, juntament amb altres –també d'allò més significatius– que s'hi construïren gràcies a l'expansió del Set-cents i del Vuit-cents, conjuntura a la qual ens referirem més tard.

La inspecció senyorial de 1766 afegeix instantànies interessants sobre el panorama rural i urbà del Marquesat, incloses la descripció de cases, carrers, esglésies, etc. En el cas de Xàbia, se'ns diu que l'església parroquial era “(...) *capaz y decente para lo que es la población, toda de cantería, en forma de fortaleza, conserbándose las municiones y pólvora en su almahazén*”. Que la vila es trobava emmurallada, “(...) *con tres puertas, San Vizente, San Jayme y del Mar, que se cierran todas las noches a las diez oras y se habren al amanecer por un portero que tiene nombrado la villa*”. Es deia igualment que “(...) *Las casas son por lo común de piedra cantería, las calles bastante capaces algunas, aunque ásperas por sus cuestras, pese a estar empedradas parte de ellas*”⁵²....

⁵¹ ESPINÓS, A. i POLO, F., *Xàbia. Anotaciones históricas...*, pp. 21-25.

⁵² Les citacions referides a aquesta visita senyorial procedeixen de ROMERO, J. et GRAU, A., *El Ducat de Sogorb i el Marquesat de Dénia...*, especialment de les pp. 158-185.

Hi era ja famosa la “(...) *pedrera o mina de piedra en la playa o orilla del mar, y en unos montecitos, veta de piedra suabe de trabajar y que se haze de la maior fortaleza con el discurso de los años; de la qual se asegura ser fabricada la yglesia parroquial de esta villa y todas las casas de las maiores y principales y demás obras de importancia, con las de los dos castillos y fortalezas de San Antón y San Martín, de cuya cantería se abastezen los pueblos de estas cercanías, hasta Gandia y Cullera*”. Els jaciments més importants n’eren els Muntanyars i la Cova Tallada.

La informació de la pàgina web de l’Ajuntament de Xàbia completa, enriqueix i il·lustra les dades que aquí només apuntem. Sense ànim de ser exhaustius, s’hi fa ressò, per exemple, de les *ermites de la conquesta*, bastides entre els segles XIV i XVI, juntament amb unes altres construïdes per famílies xabienques benestants en el marc del creixement demogràfic i econòmic del Set-cents. Hi destaca així mateix el fet que a les acaballes del segle XVIII i durant la centúria següent, la burgesia dedicada a l’exportació de la pansa i els propietaris agraris benestants triaren la zona de l’església per a seguir construint edificis ostentosos. I que seria al darrer terç del segle XIX quan finalment s’hi derrocarien les muralles i s’hi plantejaria un eixample amb avingudes on ubicaren les seues cases els burgesos i agricultors enriquits amb la pansa. El resultat n’és inequívoc fins i tot a hores d’ara.

Per a completar aquesta primera aproximació a la realitat quotidiana dels nostres avantpassats, centrarem l’anàlisi en una altra qüestió que, juntament amb la pirateria, hi va contribuir a caracteritzar com a violenta la conjuntura històrica que ens ocupa: el bandolerisme. Per la seua notable incidència en terres valencianes, el bandolerisme ha omplert pàgines i pàgines de llibres i revistes i ha concitat la controvèrsia entre els historiadors, malgrat que no es redueix a una qüestió merament acadèmica. Ho demostra la quantitat de narracions populars sobre bandolers considerats justiciers o *rebels primitius* contra una societat injusta, en les quals es barrejaven robatoris i sofriment, aventura i romanticisme.

La Marina Alta fou la comarca valenciana que va sofrir amb major intensitat el bandolerisme dels segles XVI i XVII. Molts bandolers (els Cruanyes, Xolbi, Bas, Erades, Sapena, Guardiola...), alguns d’ells naturals de Xàbia, arribaren a formar veritables exèrcits privats. A pesar de la prohibició de l’ús d’armes modernes (com els arcabussos), dels amenaçadors edictes sobre ordre públic i de las execucions

decretades, el bandolerisme superà durant dècades la capacitat de les autoritats regnícoles. Sols aconseguiren reduir-lo a les acaballes del Sis-cents mitjançant mesures repressives i la negociació: a canvi de l'indult i del trasllat a l'exèrcit d'Itàlia en qualitat de soldats del rei, hi van ser dissoltes importants partides de bandolers.

L'explicació tradicional sobre el bandolerisme serva relació amb la misèria de les capes populars en un context marcat per la forta implantació del feudalisme i l'escassa efectivitat de l'autoritat estatal. Sol afirmar-se que va ser el resultat d'un creixement demogràfic excessiu en el context d'una economia endarrerida, especialment durant conjuntures regressives. No obstant això, alhora s'hi haurien de contemplar les disputes entre les elits locals i els trets d'una societat com la valenciana, marcada per la violència i un codi d'honor de signe masculista. I probablement també, el caràcter dels valencians. Les observacions d'un viatger francès de principis del segle XVII, Bartolomeu Joly, hi resulten alligadores, encara que estiguen referides a un altre àmbit geogràfic: "(...) *tenen el geni molt fort i per la mínima et trauen l'espasa*"⁵³.

Xàbia, i el conjunt del Marquesat de Dènia, experimentà en els segles XVI i XVII fases de creixement i de retrocés. L'expansió generava prosperitat, però també misèria, i en incrementar la desigualtat i el nombre de desheretats, reactivava les tensions socials. Alguns dels bandolers més coneguts foren llauradors mitjans que iniciaren la seua *carrera* a partir de la disputa per la propietat d'una terra. Empraven armes modernes i assassinaven amb facilitat, tot vivint dels robatoris i de llogar-se com a pistolers.

La violència era consubstancial a la societat valenciana de l'Antic Règim. En època foral, aquest tret no era aliè al mateix ordenament legal. N'hi ha prou amb recordar que, fins les Corts de 1626, els delictes d'assassinat només eren perseguibles a instància de part. La denúncia davant la justícia suposava el camí de la racionalitat, però fins èpoques molt posteriors va constituir una senda lenta, cara i no sempre efectiva. En un món on escassejaven els diners, els obstacles a la litigació eren enormes, des de la distància a les seus dels tribunals fins al cost dels

⁵³ Citat per GANDIA I SILVESTRE, M., *Una aproximació al monestir de Santa Maria de la Valldigna*, SAO, València, 1999, p. 74.

advocats⁵⁴. No sorprèn, doncs, que continuara vigent la pràctica de la resposta directa i personal, sense necessitat de recórrer –de manera covard, s’insinuava– als tribunals. Això duia a la venjança com a fórmula alternativa a la justícia.

4. EVOLUCIÓ SOCIAL I ECONÒMICA

En aquest darrer apartat partirem també d’informació de gran valor historiogràfic (incloses dades estadístiques i conclusions), bona part de la qual ha vist la llum en diferents publicacions redactades per l’autor d’aquestes pàgines⁵⁵.

Començarem amb un document senyorial de 1591, insòlit, que indica el nom, l’edat i estat civil, l’ocupació laboral, la condició socio-econòmica i la percepció que tenien els agents del marquès de Dènia de cadascun dels vassalls xabiencs (homes tan sols, naturalment): si acudien o no a les seues crides, si eren o havien estat oficials de l’administració local, quina era la seua situació social...⁵⁶. Doncs bé, és cert que hi esdevenia fonamental la presència de llauradors i camperols, però també que la resta de col·lectius que formaven part de l’estament no privilegiat assolien nivells més rellevants del que calia esperar. La prova la constitueixen els vuitant-set integrants de les *capas urbanes*, grup conformat per ciutadans, professionals liberals, comerciants, artesans, clergues i funcionaris; o la presència gens menyspreable d’un altre heterogeni grup, constituït per estudiants, rodamons, soldats i criats. En definitiva, se’ns mostra una societat complexa o, almenys, més diversificada que la que caracteritzava una comunitat rural de l’època, com eren la majoria dels pobles de la comarca. La presència i puixança del port contribuiria a explicar aquesta realitat.

Des de l’òptica de l’estructura de la propietat, entre la conquesta cristiana i la crisi de l’Antic Règim, al terme de Xàbia hi va haver terres alodials, franques i emfitèutiques. Ens expliquem. A les zones de reialenc, Jaume I i els seus successors concediren molts establiments de terres i cases en propietat, no sotmesos a cap dret pel seu usdefruit: constituïren els béns *alodials*. Alhora, s’hi repartiren moltes terres

⁵⁴ Per al segle XVIII, vegeu el documentat treball de CASEY, J., “La conflictividad en el seno de la familia”, *Estudis d’Història Moderna*, núm. 22, València, Universitat de València, 1996, pp. 9-25.

⁵⁵ Vegeu especialment GRAU, A., *Domini i propietat a la Marina Alta...*; i GRAU, A., *Título de villa para el lugar de Xàbea...*

⁵⁶ “GRAU, A., *Título de villa para el lugar de Xàbea...*, pp. 38-55; GRAU, A., *Domini i propietat a la Marina Alta...*, pp. 104-108.

sota règim emfitèutic amb una particularitat important: no haver de satisfer-hi cap gènere de renda per part del camperolat, ni participació de fruits, ni censos en diners ni en espècie (la terra li era entregada pel senyor d'una manera *franca*). L'avanç de l'*emfiteusi* hi fou posterior, a partir sobretot del procés de senyorialització, de manera que l'increment més notori de béns emfitèutics coincidí amb els creixements demogràfics moderns, en especial del segle XVIII. Fins aleshores els béns francs i alodials assoliren, si més no, una importància molt superior als emfitèutics al terme de Xàbia.

L'any 1609 va tindre lloc un esdeveniment fonamental per a l'antic Regne de València, al qual ja ens hem referit: l'expulsió dels moriscos. El govern de Lerma, favorit de Felip III, en fou el responsable, tot assolint-hi el propi duc un paper destacat. També hem avançat que, per bé que Xàbia no s'hi va veure involucrada demogràficament perquè tots els seus veïns eren cristians vells, l'expulsió morisca sí que va tindre repercussions en relació a la seua estructura de la propietat, car les possessions dels moriscos de poblacions dels voltants ubicades al terme de Xàbia (foren emfitèutiques, franques o alodials) revertiren al patrimoni senyorial i, posteriorment, hi foren establertes de bell nou pels procuradors ducals prèvia satisfacció del preu en què resultaren peritades.

Aquests agents hi actuaren seguint una pràctica bastant estesa a les localitats de cristians vells, un dels resultats de la qual seria l'increment de la diferenciació social existent en benefici de les capes socials més benestants. El principal mecanisme emprat consistí en la venda dels antics béns moriscos a propietaris que hi tenien terres contigües o, en general, a aquells que disposaven dels recursos suficients per poder pagar llur adquisició i afrontar-ne el conreu. Entre els majors beneficiaris dels repartiments s'hi trobaven representants de destacades nissagues familiars xabienques i alguns dels mateixos procuradors senyorials⁵⁷.

Des del segle XVII, les noves terres cultivades hi procediren de rompudes de terreny marginal fins aleshores, secà en general, entre les quals s'inclouïen colonitzacions a les muntanyes mitjançant el sistema de conreu en feixes, és a dir, en forma de terrasses. Respecte de l'evolució dels cultius —on seguien sobresortint els cereals—, cada vegada eren menys els llauradors que gaudien de la complementarietat que els cultius arboris oferien en una economia tradicional de

⁵⁷ GRAU, A., *Domini i propietat a la Marina Alta...*, pp. 108-112. GRAU, A., *Título de villa para el lugar de Xàbea...*, pp. 53-57.

subsistència; només hi continuava destacant la vinya, producte en part dedicat a l'autoconsum i en part comercialitzable.

D'acord amb la inspecció de 1766, el terme de Xàbia "(...) sólo goza de la llanura junto a la villa, que tendrá una legua de circunferencia; otra en el cabo Martín llamado las Planas de la Guardia, que tendrá un quarto de extensión; otra llamada la Valle de San Bartholomé, de otro quarto de legua de ámbito; y otra llanura nombrada la Plana de San Gerónimo, de la misma ancharia. Y lo restante del término es montuoso, cultibado y poblado de algarrobos, ygueras, almendros y algunas viñas, en las cahídas o laderas de dichos montes. Los referidos quatro llanos son de secano bastante fértil, por producir cosechas de trigo, cebadas, y a causa de la frescura que generalmente goza, cría moreras, abares, dazas y de toda especie de verduras y principalmente abundan de almendros, olibos y viñas de pasa y vino, y se cuentan hasta cien caseríos, con sus norias para criar alfalfes y todo género de ortalizas, con algunos frutales"⁵⁸.

Fins al segle XIX l'aprovisionament va ser un problema essencial, raó per la qual molts camperols organitzaven la producció en funció de la demografia familiar. Hi continuava practicant-se, per tant, una agricultura tradicional de subsistència. El cultiu de cereals s'hi verificava al regadiu i al secà; el dels arbusts (vinya, ametles, garrofes...) aportava collites complementàries per a l'autosuficiència –inclosa l'alimentació dels animals de tir– i per a obtindre ingressos mitjançant produccions comercialitzables amb els quals afrontar les despeses més urgents (comprar roba o animals, saldar deutes, reunir el dot, etc.).

Abans de continuar, i per no perdre de vista les observacions sobre la situació femenina que hem realitzat al llarg d'aquesta síntesi, sembla oportú fer una altra puntualització: també des de la perspectiva de la propietat, aquella societat era clarament masculista. Era el marit, el cap de família, qui assumia la representació i la màxima autoritat domèstica, i qui administrava el patrimoni familiar. A la dona li corresponia un paper secundari i dependent de l'home (marit o pare), per la qual cosa en la documentació sempre figura com a *dona de* o *filla de*. A més, rebia el dot

⁵⁸ ROMERO, J. et GRAU, A., *El Ducat de Sogorb i el Marquesat de Dénia...*, pp. 172-174.

familiar perquè els pares autoritzaven el seu matrimoni; en darrera instància, la referida contribució dotal a la relació amorosa passava pel vistiplau patern⁵⁹.

Feta aquesta puntualització direm que, al capdavall, s'hi definia una societat agrària, però amb un tret que la distingia de la majoria de les valencianes i peninsulars: la seua vocació mercantil. S'hi comerciava amb peix fresc i salat, vi i aiguardent, ametles..., i sobretot pansa⁶⁰. Aquesta orientació de la producció, amb una obertura primerenca al mercat, facilitaria l'actuació d'una economia monetaritzada amb un resultat inequívoc a llarg termini: els vincles mercantils anirien afeblint la xicoteta propietat autosuficient i, juntament amb les divisions hereditàries, provocarien la pauperització d'una part considerable de la població. Xàbia deixaria de ser, progressivament, una societat igualitària des de l'òptica la propietat.

La visita de 1766 hi aporta informació sobre la producció agrària local i el seu valor en metàl·lic . Pel seu interès, la reproduïm a continuació:

PRODUCCIONS AGRÀRIES I VALOR EN METÀL·LIC, 1766*

	Producció	Valor (£)		Producció	Valor (£)
Blat	25 cafissos	200	Ametlles	4 càrregues	60
Blat i ordi	40 cafissos	200	Vi	60 cànters	12
Ordi	9 cafissos	32	Dacsa	6 cafissos	30
Faves	4 cafissos	22	Oli	15 arroves	22
Guixes	1 cafís	5	Garrofes	6 càrregues	6
Pèsols	1 cafís	3	Figues	60 @	18

*El quadre no indica produccions absolutes, sinó de la participació que li corresponia a la Casa Ducal. Les dades inclouen la producció del Poble Nou de Benitatxell.

Font: Visita senyorial de 1766 a Xàbia. Elaboració pròpia.

_____ Tot i que en aquesta relació de la Casa Ducal no destacava la pansa (perquè no estava subjecta a la tributació senyorial⁶¹), el ben cert és que a Xàbia sobresortia el cultiu de la vinya. Ho confirmen les dades dels capbreus de 1665 i de 1733, i la informació d'A. J. Cavanilles (el qual ja parla d'una producció de 32.000 @ de pansa). A partir de les dades oferides per aquest conegut autor il·lustrat, A. Espinós i F. Polo van calcular que a Xàbia es produïa el 42 % de la pansa comarcal i quasi el

⁵⁹ DD. AA., *Historia de las mujeres*, vol. III, *Del Renacimiento a la Edad Moderna*, Madrid, Taurus, 2000, p. 33.

⁶⁰ PLA ALBEROLA, P., "Una sociedad de frontera", *Historia de la Marina Alta*, volum I, Editorial Prensa Alicantina, 1999, pp. 385-386.

⁶¹ Archivo Ducal de Medinaceli, Secció Dénia, lligall 13, núm. 1, fol. 22.

25 % del blat, garrofes i figues⁶². En aquest sentit, J. Costa feia remuntar la producció de pansa segles enrere, i la vinculava a la prohibició alcorànica sobre les begudes alcohòliques⁶³. En època baix medieval, pocs anys després de la conquesta feudal, la documentació constata l'exportació d'ametla des dels ports de la comarca; però serà sobretot al segle XV quan es multipliquen les notícies sobre l'eixida d'ametles, figues i panses des del port de Xàbia amb destinació als països europeus del nord⁶⁴, una evolució que es va intensificar en el Set-cents.

El segle XVIII va suposar per al terme de Xàbia la colonització de nous terrenys, l'engegament d'algunes obres hidràuliques (sénies, canalitzacions) i el bastiment de noves construccions rurals. Però sobretot, reiterem, va implicar l'eclosió del cultiu de la pansa. El seu lucratiu comerç originaria l'abancament massiu de les muntanyes, el naixement d'un nou hàbitat rural i d'un nou cicle agrícola que, al seu torn, condicionarien l'evolució social i econòmica de la població. El conreu del moscatell arribaria a suposar la tala progressiva massiva d'ametlers, oliveres, garrofers, figueres i moreres. De fet, la producció pansera acceleraria el pas a una economia de signe comercial i capitalista, de la qual parlàvem adés, amb totes les conseqüències que això implicava (acumulació de capitals en mans d'una minoria de comerciants que controlaven el procés productiu, increment de la diferenciació social...).

És probable que el comerç de la pansa a gran escala començara a Xàbia a principis del Vuit-cents. Les raons d'aquesta dinàmica serien el dinamisme econòmic i demogràfic de la vila durant el segle XVIII, i que els comerciants forans hi establerts (els Gual, Missi, Grovino...) orientaren les seues exportacions cap a l'actiu mercat anglés. Els britànics monopolitzaren des del primer moment el comerç de la pansa. D'acord amb A. Espinós i F. Polo, el terme de Xàbia es va convertir, ja en la primera meitat del segle XIX, en una immensa vinya amb nombroses cases de camp i *riu-raus*. Els propietaris venien la producció (raïm o pansa) a comerciants i agents importadors que, en pública subhasta, negociaven el preu de la mercaderia.

⁶² CAVANILLES, A. J., *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, Madrid, 1795-1797, València, 1989, volum II, p. 219; ESPINÓS, A. i POLO, F., *Xàbia. Anotaciones históricas...*, p. 68.

⁶³ COSTA, J., *El Marquesado de Dénia. Estudio geográfico*, Universitat de València, València, 1977, p. 188.

⁶⁴ FERRER I MALLOL, M. T., "Fruita seca i fruita assecada. Una especialitat de l'àrea econòmica catalana-valenciana-balear", *Anuario de estudios medievales*, núm 31, 2, 2001. Apèndix, quadre 26, Barcelona.

Tanmateix, no tot va ser un camí de roses, donada la dependència dels comerciants forasters i les oscil·lacions del mercat exterior, en especial del britànic⁶⁵. La crisi subsegüent a aquesta conjuntura n'haurà de ser necessàriament objecte de l'anàlisi de futures publicacions.

Ara, el que interessa destacar és que a les acaballes de l'Antic Règim la dedicació agrària encara combinava la producció per al mercat amb aquella altra encaminada a garantir l'autosuficiència domèstica. Això explica que s'hi mantingueren alhora pràctiques d'una agricultura de subsistència, susceptible de pal·liar els efectes negatius que podia suposar la dependència del mercat.

Per bé que reduïda a l'anàlisi dels capbreus, l'estructura de la propietat sembla revelar un increment lent però constant dels llauradors que no disposaven d'un patrimoni agrari susceptible de garantir-los la subsistència. Enfront d'aquests camperols pobres, exposats a diferents tipus d'explotació, s'hi trobaven uns encara nombrosos llauradors mitjans que controlaven una part important de la terra cultivada; conformaven l'eix fonamental en la vertebració de la comunitat i eren un element indispensable per a continuar caracteritzant com a rural aquella societat.

S'hi detecta una doble tendència: d'una banda, cap a l'empobriment per part de les capes menys acabalades; d'una altra, de progressiva polarització social. Això seria indicatiu d'una societat cada vegada més diferenciada que giraria al voltant de tres grups: els xicotets camperols, cada vegada més nombrosos i pobres, amb explotacions insuficients o ja desposseïts; els llauradors mitjans, que completaven els seus ingressos amb parcel·les en arrendament o treballant per a altri; i una minoria de llauradors benestants o rics. Per bé que les línies divisòries eren flexibles, i l'osmosi encara possible gràcies a un colp de fortuna o a un bon matrimoni, les distàncies s'hi engrandien⁶⁶.

Aquest entramat social explicaria que els jornalers esdevingueren un col·lectiu cada vegada més nombrós i pobre, una mà d'obra no especialitzada que acabava treballant en qualsevol tasca. Donat que el cens de Floridablanca explicita la distribució de la població per activitats econòmiques, partirem de les seues dades per tal d'intentar aproximar-nos a la realitat existent aleshores.

DISTRIBUCIÓ SOCIAL DE LA POBLACIÓ. XÀBIA, 1787

⁶⁵ ESPINOS, A. i POLO, F., *Xàbia. Anotaciones históricas...*, pp. 76-79.

⁶⁶ Com hem advertit a l'inici d'aquest apartat, podeu consultar GRAU, A., *Domini i propietat a la Marina Alta...*, especialment el capítol IV.

Llauradors	2741	Clero	53
Jornalers	302	Advocats i escrivans	5
Artesans	73	Estudiants	77
Criats	61	<i>Hidalgos</i>	1

Font: J. E. Castelló Traver, *El País Valenciano...* Elaboració pròpia.

Segons A. Espinós i F. Polo (seguint Castelló Traver⁶⁷), la xifra de llauradors inclouria els menors d'edat i les dones, compte fet que el total de les activitats descrites coincideix amb el nombre d'habitants. Siga com siga, si una majoria aclaparadora dels veïns de Xàbia es definien com a *llauradors* o *jornalers*, la proporció de jornalers no era, *stricto sensu*, totalment representativa de la seua especificitat, en incloure llauradors amb poca terra. Recordant les lliçons de P. Ruiz, és versemblant que també al nostre territori els jornalers i els arrendataris purs foren escassos i que la línia divisòria entre ells i els xicotets propietaris no autosuficients no fóra massa nítida, o el que és el mateix, que es creuara sovint. En altres paraules, la proporció de llauradors és indicativa que, a Xàbia, la propietat es trobava encara bastant repartida.

Poc és el que sabem del sector artesanal. No és estrany, tot tenint en compte el que deuria ser la seua dimensió. Ens ho fan sospitar les paraules de Cavanilles, segons el qual caldria "(...) *fomentar estos ramos de industria, y establecer alguna fábrica o a lo menos de lencería y palma, pues no tienen ninguna, ni más ocupación que la agraria*"⁶⁸. El que sí sabem, però, és que com pertot arreu del país constituïa una activitat complementària per a xicotets propietaris i desposseïts; i també que des de finals del segle XVIII el seu nombre degué tendir a l'alça.

Malgrat que llauradors i camperols havien de saber fer un poc de tot (de fusters, d'obrers...), s'hi detecten gradualment més artesans. A Xàbia n'apareixen 73 en la relació de 1787, però és versemblant que hi haguera més treballadors dedicats a temps parcial a aquesta mena de quefers, en especial llauradors poc afortunats. Un document que reflecteix la distribució professional de Xàbia l'any 1828 confirma que no hi havia cap activitat artesanal destacada ni amb projecció de futur. De fet, l'esmentat document identificava onze fabricants de llenços, set ferrers, cinc sastres,

⁶⁷ CASTELLÓ TRAVER, J. E., *El País Valenciano en el Censo de Floridablanca (1787)*, Alfons el Magnànim, València, 1978, p. 197.

⁶⁸ CAVANILLES, A. J., *Observaciones...*, volum II, pp. 216-217)

quatre fusters, quatre aiguadors, tres sabaters, dos cordellers, dos tintorers, dos alfarers, dos fabricants d'aiguardent⁶⁹...

Tot sembla indicar que la majoria d'artesans no tindrien negocis d'envergadura ni massa possibilitats econòmiques, i que els seus ingressos serien modestos. Tanmateix, i malgrat que potser alguns passarien menys penúries per a sobreviure que molts jornalers del camp, l'activitat artesanal no era una de les eixides preferides per als camperols no autosuficients. Aquests s'hi decantaven, més aviat, pel treball agrari assalariat. Més que una alternativa atractiva, l'exercici d'un ofici artesanal trobava aleshores un rebuig social, ja que no acabava de superar-se l'estigma social del treball. Els oficis mecànics s'hi consideraven deshonrosos i, durant molt de temps, impediren l'ascens social.

No tots els treballs estaven igual de mal vistos. Hi havia una jerarquia que diferenciava entre arts liberals, arts mecàniques, treballs servils i oficis vils. En aquest sentit, és poc el que sabem dels criats, llevat que constituïen un col·lectiu significatiu. La compareixença de seixanta-una persones amb aquesta consideració en el cens de 1787 retrata la presència d'aquells que els contractaven (ciutadans, professionals liberals o llauradors benestants), tots els quals cercaven preeminència social. El concepte de *criat* resulta confús per incloure una gran heterogeneïtat de situacions, des de cobrar una retribució per les seues tasques, a treballar a canvi del menjar i l'estança. Possiblement, a la Xàbia del moment hi hauria de tot. Per als amos, a més, la seua presència suposaria uns avantatges afegits: se'ls podia controlar de més a prop i el seu rendiment era independent de l'evolució dels salaris i del mercat de la mà d'obra. És per això que no els devia ser necessari recórrer al concurs de jornalers sinó als moments àlgids del cicle de les collites.

Arribats a aquest punt, tractarem d'extraure unes conclusions finals. A les acaballes de l'Antic Règim, els llauradors de Xàbia –en especial, el mitjans– continuarien debatent-se entre l'autoconsum i la comercialització. El manteniment familiar exigia reservar una part de la superfície per als cereals panificables, però cada vegada era major l'espai assignat a conreus destinats al mercat. Ni el secà degué quedar fora dels circuits comercials ni es pot identificar amb una agricultura subdesenvolupada. Les plantacions d'arboris la destinació dels quals era el mercat

⁶⁹ Arxiu Municipal de Dénia, Secció Governació Borbònica, signatura 11-6. *Estado general de la población de Xabea (26 de julio de 1828)*. Citat per ESPINÓS, A. i POLO, F., *Xàbia. Anotaciones históricas...*, pp. 73-74 i 99.

(en especial, la vinya) solien estar intensament capitalitzades. L'auge d'aquests conreus vingué propiciat en bona mesura per l'alça dels preus del segle XVIII.

Al mateix temps que una part de l'agricultura s'allunyava progressivament de la camperola tradicional, la terra es convertia cada vegada més en un capital fix de preu elevat, cobejada pels seus alts rendiments en una conjuntura alcista de llarga durada. No s'estava únicament ja davant una agricultura on els camperols organitzaven la producció per a subsistir, sinó que se n'imposava una altra que girava al voltant d'uns llauradors que dedicaven una part de la producció al mercat i tractaven d'acumular beneficis.

Si a escala de país, aquest tipus d'agricultura intensiva es vinculava a les inversions de la burgesia urbana, a Xàbia és versemblant que la iniciativa l'emprengheren els agricultors benestants i membres destacats del grup de professionals liberals, veïns o forans. El resultat, però, era el mateix: l'expropiació progressiva dels llauradors més pobres. En aquell context, l'oposició bàsica entre senyors i camperols anava sent desplaçada per la que enfrontava els majors propietaris i rendistes, per baix, amb els camperols semiproletaritzats i els desposseïts de les seues terres i, per dalt, amb els grups privilegiats. Al País Valencià –i a una altra escala, també a Xàbia– tots dos conflictes marcaren l'inici de la fi de l'Antic Règim. L'element clau el constituïa llavors la pugna per l'apropiació de l'excedent, per l'acumulació de capital.

Mancats de les terres necessàries per assegurar l'autosuficiència familiar, ho hem vist, una proporció creixent dels veïns es veuria obligada a treballar com a assalariats o a explotar terres com a arrendataris. N'hi hauria molts d'endeutats i la morositat hi esdevindria crònica. Tenia el seu origen en dificultats de l'organització productiva de la xicoteta explotació, i també en factors conjunturals, des de l'evolució dels preus a catàstrofes naturals, passant per desgràcies familiars. La cèl·lula camperola podia esclatar amb qualsevol incident individual (malalties, mort del cap de família...); i l'accident col·lectiu –la mala collita– destruïa l'estabilitat no de tota la societat, però sí d'una part almenys de la capa inferior. En anys de collites dolentes podia trontollar l'autonomia familiar amb un perill afegit, l'endeutament, que podia

desembocar en la pèrdua d'allò més estimat (casa i terres) i en convertir-se en allò que més temia: un simple jornal·ler.

La continuïtat de la propietat depenia de la capacitat dels llauradors a resistir les pressions dels senyors i dels creditors. El crèdit, en particular, era un element essencial per a les economies rurals, al qual calia recórrer per a fer compres ineludibles, efectuar pagaments o afrontar les dificultats derivades de collites deficientes. Precisament per aquesta via es produí la penetració de grups de rendistes urbans en el camp; fou el mecanisme fonamental mitjançant el qual es verificaria la desposseïció de llauradors i camperols. Malauradament, poc és el que en sabem per a Xàbia; es tracta d'un altre tema que caldria investigar.

Sí que podem avançar, però, que si calia recórrer al finançament, llavors no operaven bancs ni caixes d'estalvi que prestaren diners a un interès no usurer. A les acaballes de l'Antic Règim aquesta mancança degué afavorir una minoria amb recursos que s'apropiaria de l'excedent mitjançant el crèdit i la renda de la terra. Entre les formes de crèdit, el préstec acompanyat d'hipoteca encara no s'havia generalitzat. Per això, i al marge del censal –la manera més usual del préstec de diners des d'època tardofeudal–, al llaurador li quedaven alguns recursos abans de perdre la terra: la venda a *carta de gràcia* o a *debitori*, la lletra de canvi, l'escriptura d'obligació i la *restitució del dot*. El problema és que aquells instruments de crèdit eren extremadament durs per als necessitats que recorrien a ells.

En termes de propietat i de riquesa, a Xàbia la desigualtat anava *in crescendo*. Culminaria en el segle XIX, amb l'actuació d'allò que la historiografia anomena burgesia agrària, centrada en el nostre cas en el negoci de la pansa.

Molt abans, però, s'havien deixat sentir els efectes de la diferenciació social, tot verificant-se una tendència de progressiva polarització social. Enfront dels majors propietaris i dels negociants (forasters o veïns), el procés de pauperització, d'empobriment, colpejava els grups menys afavorits.

És probable que la meitat o més dels xabiencs d'aleshores hagueren de recórrer a l'autoexplotació per tal d'assegurar la subsistència familiar. Pocs podien estar segurs d'escapar de l'urpada de la pobresa, i de fet, en anys de vaques flaques, moltes persones humils es convertiren en pobres conjunturals. Durant l'Antic Règim, foren escasses les famílies treballadores que pogueren acumular algun xicotet estalvi; la majoria patia una precarietat crònica. Això explica precisament l'alt grau de solidaritat de les societats rurals amb els pobres, ja que qualsevol podia veure's empobrit i caure en la indigència. Per a aquelles persones, la urgència era

escapar de la misèria, aconseguir l'autosuficiència o, en el seu cas, escalar posicions en l'escalafó social. Aqueixes eren les qüestions que marcaven la seua existència.

En aquest sentit, convé precisar que l'Edat Moderna va contemplar una evolució des d'uns plantejaments inicials (segons els quals els pobres gaudien d'un caràcter evangèlic en el sentit de ser objecte de la virtut teològica de la caritat) fins al segle XVIII, quan –des d'un pragmatisme il·lustrat– els pobres van passar a ser considerats improductius i potencialment perillosos, uns elements als que calia controlar i obligar a treballar. Més que en els pobres reconeguts o de solemnitat, el problema raïa en els rodamos i captaires incontrolats, més nombrosos en els períodes de dificultats i considerats més proclius a delinquir.

5. LA FI DEL RÈGIM SENYORIAL

El règim senyorial desapareixeria en el primer terç del segle XIX amb el triomf de la revolució burgesa i la construcció d'un model d'Estat, el liberal, basat en uns principis nous (sistema parlamentari, divisió de poders...). El vell model de societat estamental seria substituït per un altre que, malgrat les seues limitacions, establia almenys la igualtat davant la llei.

Per qüestions estratègiques relacionades amb el seu port, la ciutat i terme particular de Dènia aconseguí la reversió a la Corona el 1804; la resta de les poblacions del Marquesat (entre elles, Xàbia) no s'alliberaren totalment de la tutela senyorial fins el regnat d'Isabel II. Mentrestant, els Medinaceli continuaren apropiant-s'hi d'una renda ben sucosa, la composició de la qual ja hem descrit per a Xàbia. Pel que fa a la seua evolució, sols direm que, des del primer decenni del segle XIX, el muntant de la renda que hi extreien els agents del senyor marquès va tendir a la baixa⁷⁰. Si aleshores el motiu en va ser la Guerra del Francès –conjuntura bèl·lica que va ser aprofitada pels vassalls per intentar treure's de sobre tot tipus de càrregues–, als darrers anys de la dècada de 1820 la contestació social s'hi emmarca dins del llarg procés revolucionari burgès que portaria a la dissolució del règim senyorial. Tot seguit tractem d'acostar-nos-en.

Al marge de la maledicció inherent a qualsevol conflicte bèl·lic, les successives guerres contra França i el Regne Unit implicaren, a les nostres contrades, dificultats

⁷⁰ GRAU, A., *Domini i propietat a la Marina Alta...*, capítol V.

comercials afegides. El descens de les exportacions, i en particular de la pansa, constitueix un dels exemples més recurrents. Però hi hagueren altres repercussions negatives, des de les caresties a les queixes pel reclutament o per l'augment dels impostos.

En el context de la Guerra del Francés s'hi verificà el primer assalt a l'ordre feudal mitjançant el decret de 6 d'agost de 1811 de dissolució del règim senyorial. Aquesta resolució agreujà en terres valencianes la protesta contra l'Antic Règim en donar ales a la negativa camperola a satisfer els drets feudals. El moviment de protesta s'estengué per tot el país, amb unes reivindicacions que sobrepassaren el decret i exigiren l'extinció de les senyories. La contestació antifeudal valenciana fou la més important de l'Estat⁷¹. L'esmentat decret arribà en una conjuntura de penúria per la guerra i per les càrregues econòmiques que se'n derivaven, i des del mateix 1811 molts pobles valencians deixaren de pagar particions alíquotes de la collita. Tanmateix, la notícia arribà quan les tropes de Napoleó havien invadit ja les nostres terres; poc després de la rendició de València, cauria tot l'antic regne. S'hi obria així un llarg parèntesi fins que fóra possible aplicar els decrets gaditans.

Després de la capitulació de València a principis de 1812, el governador de Dénia imposà als veïns de la comarca noves càrregues fiscals amb l'objectiu de preparar la defensa de la ciutat. Nogensmenys, els esforços no serviren per a res i el 19 de gener de 1812 Dénia es va entregar al general Habert⁷². El dia següent, l'exèrcit francès va anar cap a Xàbia amb "(...) 200 soldados y un oficial (...) Los soldados pasaron formados por la calle Mayor sin decir nada a nadie y se fueron a *Moraira y Teulada*"⁷³. De tota manera, l'exèrcit napoleònic sols es quedà en les places de major valor estratègic, com Dénia. La resta de poblacions van ser utilitzades com a punt de pas i proveïdores de queviures bàsics per a l'exèrcit⁷⁴.

Interessa remarcar aquí que "(...) *los jefes militares franceses fueron expeditivos contra las poblaciones morosas en proporcionar recursos (...) la Marina sufrió este tipo de exacciones con mayor intensidad que otras. Es frecuente, en 1812 y 1813, la llegada a esta plaza, en calidad de rehenes, del cura, alcalde y ciudadanos pudientes de los pueblos de la comarca para obligar a los vecinos al*

⁷¹ BRINES BLASCO, J., "La fi del feudalisme i la revolució burgesa al País Valencià", *Afers*, núm. 2, vol. I, Catarroja, 1985, p. 343.

⁷² PALAU DIEGO, F., *El Llobarro*, Pedreguer, 1983.

⁷³ ESPINÓS, A. i POLO, F., *Xàbia. Anotaciones históricas...*, pp. 71-72. Extracte de la crònica de *El Llobarro*, de Palau Diego.

⁷⁴ DD. AA., *Historia de la Provincia de Alicante. Edad contemporània, siglo XIX*, Ediciones Mediterráneo, 1985, p. 24.

*pago de las demandas militares. Los calabozos del castillo de Dénia estuvieron ocupados de forma constante por este tipo de prisioneros*⁷⁵. Com a conseqüència de les requisites, els aliments començaren a escassejar de tal manera que els més pobres hagueren de menjar segó bullit amb sal i beines de faves, garrofes o herba cuita sense oli⁷⁶.

Certament, al nostre territori l'exèrcit gal no va maldar per l'extensió de les llibertats que caracteritzaren la revolució francesa. Els seus objectius hi foren controlar els recursos i fer efectiva la recaptació, vitals ambdós per al sosteniment de les tropes. Aquesta urgència i la modalitat en què fou implementada (via contribucions extraordinàries) implicà el manteniment de les estructures feudals. Al contrari del que s'havia esdevingut a França, la dominació napoleònica suposà que al País Valencià tornaren a ser cobrades –de vegades, a colp de baioneta– rendes i prestacions dominicals que havien deixat de pagar-se des de 1808 pel buit de poder⁷⁷.

Aquesta actuació, juntament amb la carestia que experimentava la població, són elements a considerar en la reaparició de bandolers, alguns dels quals atacaren els dominadors per sorpresa. Entre aquestes quadrilles va destacar la del xabià Josep Català, *El Campaner*. D'acord amb Palau Diego, arribà a tindre a les seues ordres 200 guerrillers de Calp, Dénia, Xàbia, Moraira i altres llocs, com el Poble Nou. En aquesta contesa s'hi definiria, doncs, una barreja de *bandolerisme* i *guerrilla*⁷⁸. En qualsevol cas, el que potser siga més important remarcar és que aquest context bèl·lic donaria peu –reiterem– a un increment significatiu de l'oposició antifeudal, una de les manifestacions de la qual va consistir en l'augment dels fraus. L'explicació n'és senzilla. Les guerres implicaven un reforçament de la fiscalitat a través de contribucions extraordinàries o sobre determinats productes, cosa que incidia de manera particularment negativa sobre aquells que suportaven el pes de la càrrega impositiva, llauradors i camperols majoritàriament. Això fa sospitar que aquests en general, però sobretot els benestants –els quals, per tindre més parcel·les, tenien

⁷⁵ DD. AA., *Historia de la Provincia de Alicante...*, p. 28.

⁷⁶ ESPINÓS, A. i POLO, F., *Xàbia. Anotaciones históricas...*, pp. 71-72.

⁷⁷ ARDIT, M., *et al*, "Revolución burguesa y revuelta campesina (1789-1840)", *Siete temas sobre Historia Contemporánea del País Valenciano*, Universitat de València, València, 1974, pp. 102-104; ARDIT, M., *Revolución liberal y revuelta campesina. Un ensayo sobre la desintegración del régimen feudal en el País Valenciano (1793-1840)*, Ariel, Barcelona, 1977, pp. 196-206.

⁷⁸ CANO, J. *et GRAU, A. El Poble Nou de Benitatxell, 1600-1923. Una aproximació històrica*, Ed. El Bullent, 2014, pp. 94-95.

més fàcil “oblidar-se’n” alguna en llurs declaracions fiscals– recorregueren a ocultacions per a evitar pagar més.

Al capdavant, la Guerra del Francès va constituir una ocasió propícia perquè minvara la recaptació de la renda senyorial, donada la situació d’inseguretat i de desconcert a poblacions com Xàbia, on durant la contesa s’hi barrejaren la resistència, d’una banda, i els robatoris a les contribucions de guerra, d’una altra, sense oblidar l’ajuda dels xabiencs als guerrillers que lluitaven contra els francesos, alguns dels quals n’eren veïns seus. És cert que des del final del Set-cents els límits del sistema feudal es feren cada vegada més patents, però no ho és menys que les commocions revolucionàries de 1808-1814 i 1820-1823, juntament amb les repercussions de la crisi europea del moment, agreujaren les condicions de l’activitat de camperols i llauradors i, per tant, les contradiccions internes del vell sistema, tot contribuint a precipitar-ne l’erosió.

Amb l’objectiu de recapitular, direm que els xabiencs del moment hi assistien de manera activa a l’etapa històrica que acabaria amb el règim senyorial. El detonant de l’esfondrament de l’ordre feudal va ser polític: a la progressiva descomposició de l’Antic Règim, accentuada pel reformisme il·lustrat, s’afegí el ressò de la Revolució Francesa. L’ocasió per a l’enderrocament dels poders establerts la proporcionà la invasió napoleònica, la qual va obrir les portes a una revolució que, avalada legalment per les Corts de Cadis, seria irreversible. Els intents per restaurar l’antic ordre durant el regnat de Ferran VII (1814-1833), foren meres interrupcions del procés revolucionari, consolidat amb la regència de Maria Cristina (1833-1840). La revolució representava la construcció d’un nou model d’Estat, el liberal.

Per a concloure aquest treball, pararem esment en allò que a altres municipis que van formar part del Marquesat de Dénia ha esdevingut una controvèrsia: la incorporació –o no– a la Corona el 1805. Què hi va passar a Xàbia?

Per tal de plantejar de manera coherent la qüestió, recordarem el que vam exposar a l’inici d’aquest estudi: que des dels inicis de la *modernitat*, tant els estaments privilegiats com la monarquia havien eixit ben parats de la tradicional pugna que durant l’època medieval els havia enfrontat, els primers en el terreny social i econòmic, la Corona en el polític. La qual cosa no lleva que ja ben entrat el set-cents, sota el regnat de Carles III, els ministres instaren la Corona a recuperar rendes, possessions i jurisdiccions perdudes davant la noblesa i les institucions

eclesiàstiques segles enrere⁷⁹. Aquesta orientació política va esperonar una vella aspiració de molts vassalls: alliberar-se del jou senyorial o, el que és el mateix, incoar plets per tal que el seu municipi revertira a la Corona.

El ben cert, però, és que l'Estat continuà sent *monàrquicosenyorial* i, per això, no va atacar les bases del poder senyorial. La Corona inicià un procés de recuperació de béns i rendes usurpats; intensificà, en particular per raons fiscals, el control sobre les senyories; i els tribunals reials van rebre les demandes dels vassalls amb més benevolença. Però sols excepcionalment es va procedir a la reincorporació de senyories a la Corona. Seria necessari esperar a les Corts de Cadis perquè de manera general es posara el punt de mira en l'abolició del règim senyorial. Durant l'Antic Règim, al País Valencià sols hi arribaren a bon terme poques de les iniciatives engegades: Almussafes, la ciutat i port de Dénia, Catadau i Gaibiel⁸⁰.

Si el cas del port i terme particular de Dénia va ser atípic, convé aclarir que la seua reversió no modificava la jurisdicció, possessions i rendes de la Casa de Medinaceli a la resta del Marquesat. Sabem que, amb la incorporació, passà al Reial Patrimoni –fins la seua abolició l'any 1837– el terç-delme de Dénia, Xàbia, Poble Nou de Benitatxell, el Verger, Mirafior, Setla i Mira-rosa. Pel que fa a la resta dels antics drets ducals, si els decrets de 1811 i 1813 suprimiren els anomenats privilegis exclusius, privatius i prohibitius, per Reial Ordre de 3 de març de 1819 Ferran VII va reintegrar al Reial Patrimoni –en concret, a la nova *Batllia de Dénia*– la regalia de pesos i mesures –inclosa la que fins aleshores hi havia vigent a Xàbia– fins al decret de 29 de gener de 1837, el qual restablia els de 1811 i 1813⁸¹. En un intent d'acaparar prerrogatives de caràcter polític, Ferran VII mantingué l'abolició dels monopolis i drets exclusius i privatius d'origen jurisdiccional, una liquidació que havia sigut decretada per la legislació promulgada a Cadis entre 1811 i 1813. En altres

⁷⁹ LYNCH, J., *El siglo XVIII. Historia de España, XII*, Ed. Crítica, Barcelona, 1991, pp. 268-269.

⁸⁰ WINDLER, C., "Poder polític i societat a la segona meitat del segle XVIII", *Recerques*, núm. 30, Curial, Barcelona, 1994, pp. 32-33; ARDIT, M., *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*, 2 volums, Barcelona, Biblioteca d'Història dels Països Catalans, Curial, 1993, volum I, p. 85; volum II, pp. 160-161.

⁸¹ GARCÍA, C. i E. "De señorío a realengo: las dificultades de legitimación y consolidación de una baillía. Dénia, 1763-1840", *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*, núm. 6, Universitat de València, València, 1987, p. 67. Per al cas que ens ocupa, GRAU, A., *Domini i propietat a la Marina Alta...*, pp. 39-42.

paraules, la Corona engegava un procés de *revitalització del Reial Patrimoni*, l'objectiu del qual era recuperar béns, rendes i drets suposadament usurpats⁸².

No obstant això, Xàbia no s'incorporà a la Corona al mateix temps que ho van fer el port i la ciutat i terme de Dénia. No es pot confondre el terme *particular* de Dénia amb el *general* del Marquesat. A Dénia s'hi posà fi a la jurisdicció senyorial i canvià de titular el domini directe de la relació emfitèutica (en benefici de la Corona, confosa en aquest cas amb el Reial Patrimoni). Però no va ocórrer el mateix a Xàbia. L'evolució de la renda senyorial satisfeta pels xabiencs en constitueix la prova fefaent. Les coses sols canviarien definitivament durant el regnat d'Isabel II.

Les professores Carme i Encarna García Monerris van precisar la qüestió i nosaltres hem pogut verificar el seu plantejament des de perspectives complementàries. Una primera referència documental apareix lligada a Canga Argüelles, personatge clau en el procés de recuperació del Reial Patrimoni. Quan l'any 1806 (atenció a la data!) tractava d'esbrinar qui hi recaptava el delme, l'aleshores vicari de Benitatxell li va fer saber que al Poble Nou "(...) *el tercio diezmo lo percibe el duque de Medinaceli como señor territorial y jurisdiccional*"⁸³. El mateix s'esdevenia per a Xàbia, les rendes ducals de la qual s'hi recaptaven conjuntament. Confirma així mateix la continuïtat de Xàbia sota el domini senyorial documentació d'altra mena: per una part, la Reial Ordre de 31 de gener de 1809, que manava guardar al duc de Medinaceli tots els privilegis, drets i regalies als llocs dels seus estats (entre els quals es trobava la vila de Xàbia)⁸⁴; i per una altra, la renda que la senyoria en va percebre fins la dissolució del règim senyorial bastants anys després⁸⁵. Per això asseguràvem en pàgines precedents que no seria fins al regnat d'Isabel II quan per a Xàbia començaria també una nova època.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA

ALBEROLA, A. "Población y economía durante el siglo XVIII", *Historia de la Marina Alta*, Editorial Prensa Alicantina, 1999, pp. 433-444.

_____, "Política y sociedad durante el siglo XVIII", *Historia de la Marina Alta*, Editorial Prensa Alicantina, 1999, pp. 445-456.

ALMENARA, M., *Visura de tota la partida de la Vall i altres alqueries, feta en lo any de 1662*, Xàbia, Ajuntament de Xàbia, 2012.

⁸² GARCIA, C., "Fernando VII y el Real Patrimonio (1814-1820): las raíces de la cuestión patrimonial en el País Valenciano", *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*, núm. 4, Universitat de València, València, 1983, pp. 35-45.

⁸³ CANO, J. et GRAU, A., *El Poble Nou...*, pp. 90-91.

⁸⁴ Archivo Ducal de Medinaceli, Secció Sogorb, lligall 6, núm. 29.

⁸⁵ GRAU, A., *Domini i propietat a la Marina Alta...*, pp. 184-210.

- ANDRÉS, F., *Crédito y propiedad de la tierra en el País Valenciano (1600-1810)*, València, IVEI, 1987.
- ARDIT LUCAS, M., *et al*, "Revolución burguesa y revuelta campesina (1789-1840)", *Siete temas sobre Historia Contemporánea del País Valenciano*, València, Universitat de València, 1974.
- ARDIT LUCAS, M., *Revolución liberal y revuelta campesina. Un ensayo sobre la desintegración del régimen feudal en el País Valenciano (1793-1840)*, Barcelona, Ariel, 1977.
- ARDIT LUCAS, M., *et al*, *Història dels Països Catalans. De 1714 a 1975*, Coordinada per A. Balcells, Edhasa, Barcelona, 1980.
- _____, "Expulsió dels moriscos i creixement agrari al País Valencià", *Afers*, 5/6, 1987, pp. 273-316.
- _____, "L'agricultura del set-cents. Entre la tradició i el canvi", *Història del País Valencià*, volum IV, *L'època borbònica fins a la crisi de l'Antic Règim*, Barcelona, 1990.
- _____, *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*, 2 volums, Barcelona, Biblioteca d'Història dels Països Catalans, Curial, 1993.
- BERNABÉ, D., "Jurisdicción, población y economía en el siglo XVI", *Historia de la Marina Alta*, 1999, Editorial Prensa Alicantina, pp. 361-372.
- _____, "Cristianos y moriscos: Una difícil convivencia", *Historia de la Marina Alta*, 1999, Editorial Prensa Alicantina, pp. 373-385.
- BERNAT, J. S., *et* BADENES, M. À., *Crecimiento de la población valenciana (1609-1857)*, Edicions Alfons el Magnànim, IVEI, València, 1994.
- BOLUFER MARQUÉS, J., "La pirateria a Xàbia: algunes notes documentals", *Revista de Fogueres*, Xàbia, 2012.
- BRINES BLASCO, J., "La fi del feudalisme i la revolució burgesa al País Valencià", *Afers*, núm. 2, vol. I, Catarroja, 1985, pp. 341-355.
- CAMARENA, J., *Padrón demográfico-económico del reino de Valencia, ¿1735?*, València, Universitat de València, 1966.
- CAMPÓN, J., "El Condado de Dénia en la Edad Media", a DD.AA., *Historia de la Marina Alta*, volum I, pp. 313-324.
- _____, "Organización administrativa del condado de Dénia", a DD.AA., *Historia de la Marina Alta*, volum I, pp. 325-336.
- CANO, J. *et* GRAU, A. *El Poble Nou de Benitatxell, 1600-1923. Una aproximació històrica*, Ed. El Bullent, 2014.
- CASEY, J., *El Regne de València al segle XVII*, Barcelona, Curial, 1981.
- _____, "La conflictividad en el seno de la familia", *Estudis d'Història Moderna*, núm. 22, València, Universitat de València, 1996, pp. 9-25.
- CASTELLÓ TRAYER, J. E., *El País Valenciano en el Censo de Floridablanca (1787)*, València, Alfons el Magnànim, 1978.
- CATALÀ, J. A., *Rentas y patrimonios de la nobleza valenciana en el siglo XVIII*, Madrid, Siglo XXI de España Editores, S. A., 1995.
- CAVANILLES, A. J., *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, Madrid, 1795-1797, València, 1989.
- CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores*, València, Alfons el Magnànim, 1993.
- COSTA, J., *El Marquesado de Dénia. Estudio geográfico*, València, Univ. de València, 1977.

- CUEVAS, J., *La población valenciana en la Edad Moderna. La Marina en los siglos XVI, XVII, XVIII*, Universitat d'Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1991.
- DD. AA., *Historia de la Provincia de Alicante. Edad contemporánea, siglo XIX*, Ediciones Mediterráneo, 1985.
- _____, *Historia de las mujeres*, vol. III, *Del Renacimiento a la Edad Moderna*, Madrid, Taurus, 2000.
- DE BLAS GUERRERO, A. i GARCÍA COTARELO, R., *Teoría del Estado*, Facultad de Ciencias Políticas y Sociología, UNED, 2000.
- ELLIOTT, J., "Unas reflexiones acerca de la privanza española en el contexto europeo", *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. LXVII, 1997, pp. 885-899.
- ESPINÓS, A. i POLO, F., *Xàbia. Anotaciones históricas de una villa mediterránea*, M. I. Ajuntament de Xàbia i Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, Xàbia, 1985.
- FERRER I MALLOL, M. T., "Fruita seca i fruita assecada. Una especialitat de l'àrea econòmica catalana-valenciana-balear", *Anuario de estudios medievales*, núm 31, 2, 2001, pp. 883-944. Barcelona.
- FURIÓ, A., *Història del País Valencià*. Biblioteca d'Estudis i Investigacions, Tres i Quatre, València, 2001.
- GANDIA I SILVESTRE, M., *Una aproximació al monestir de Santa Maria de la Valldigna*, SAÓ, València, 1999.
- GARCÍA, C., "El discurs incorporacionista i el Reial Patrimoni valencià: mites i realitat", en *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Ed. Crítica, Barcelona, 1986, pp. 149-165.
- GARCIA, C., "Fernando VII y el Real Patrimonio (1814-1820): las raíces de la "cuestión patrimonial en el País Valenciano", *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*, núm. 4, València, 1983, pp. 35-45.
- GARCÍA, C. i E. "De señorío a realengo: las dificultades de legitimación y consolidación de una bailía. Dénia, 1763-1840", *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*, núm. 6, Universitat de València, 1987, pp. 53-79.
- GARCÍA GARCÍA, B. J., "Pacifismo y reformación en la política exterior del duque de Lerma (1598-1618). Apuntes para una renovación historiográfica pendiente", *Cuadernos de Historia Moderna*, núm. 12, Universidad Complutense, Madrid, 1991.
- GIL OLCINA, A., "La propiedad de la tierra en los señoríos de jurisdicción alfonsina", *Investigaciones Geográficas*, Universitat d'Alacant, n. 1, 1983, pp. 7-24.
- GIMÉNEZ LÓPEZ, E., *Gobernar con una misma ley. Sobre la Nueva Planta borbónica en Valencia*, Publicacions de la Universitat d'Alacant, Alacant, 1999.
- GRAU ESCRIBUOLA, A., *Domini i propietat a la Marina Alta. Dénia, Xàbia i el Verger. Segles XV-XIX*, Ajuntament de Dénia i Institut de Cultura "Juan Gil-Albert", Diputació d'Alacant, Alacant, 2001.
- _____, *Título de villa para el lugar de Xàbea en el Reyno de Valencia*, Ajuntament de Xàbia, 2001.
- _____, *Título de ciudad en favor de la villa de Denia en el Reyno de Valencia*, M.I. Ajuntament de Dénia, Dénia, 2012.
- GUINOT, E., "La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el Regne de València (segles XIII-XIV)", *Les senyories medievals. Una visió sobre les formes de poder feudal*, Revista d'Història Medieval, núm. 8, València, 1997, ps. 79-108.
- GUINOT, E. et ALMENARA, M., *Carta de poblament del Poble Nou de Benitatxell*, Edicions del Bullent i Ajuntament del Poble Nou de Benitatxell, 2008.

- IVARS, J. , "L'estructura territorial musulmana en la Marina Alta", *Primer Congrés d'Estudis de la Marina Alta*, Alacant, Institut d'Estudis "Juan Gil-Albert", 1986, pp. 197-203.
- _____, "Vinculacions econòmiques de la Companyia de Jesús amb la Marina Alta (segles XVI-XIX)", *Aguaits, Revista d'Investigació i Assaig*, núm. 4, IECMA, 1990.
- JOVER, C. "La població a la Marina: el cas de Xàbia (segles XVI-XVIII)", *Xàbiga*, Xàbia, núm. 3, pp. 59-72.
- LYNCH, J., *El siglo XVIII. Historia de España, XII*, Ed. Crítica, Barcelona, 1991.
- MILLÁN, J., "Agricultura intensiva i explotació camperola: desenvolupament agrari i estructura de classes al regadiu valencià, segles XVII-XIX", *Terra, treball i propietat*, Barcelona, Crítica, 1986, pp. 107-133.
- MIRALLES, R., "Guerra i població a la Marina Alta, 1700-1720", *I Congrés d'Estudis de la Marina Alta*, Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, 1986, pp. 221-245.
- OLIVER, M., *Almadrabas de la costa alicantina*, Universitat d'Alacant, Caja de Ahorros Provincial de Alicante, Alacant, 1982.
- PALAU DIEGO, F., *El Llobarro*, Pedreguer, 1983.
- PÉREZ J. M. i ARDIT, M., "Bases del crecimiento de la población valenciana en la Edad Moderna", *Estudis sobre la població del País Valencià*, I, València, IVEI, 1988, pp. 199-228.
- PESET, M. *et al.*, "Nobleza y señoríos en Valencia durante el siglo XVIII", *Estudios de Historia Social*, núm. 12-13, Madrid, 1980. pp. 245- 281.
- _____, "Plets, senyories i propietat a la València del segle XVIII", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 6, Barcelona, Curial, 1987, pp. 203-239.
- PESET, M., "Unes hipòtesis sobre el crèdit agrari en l'Antic Règim", *Terra, treball i propietat*, Barcelona, Crítica, 1986, pp. 134-148.
- _____, *Dos ensayos sobre la historia de la propiedad de la tierra*, Madrid, EDERSA, 1988.
- PLA ALBEROLA, P., "La jurisdicción alfonsina como aliciente para la recolonización del territorio", *Revista de Historia Moderna*, n. 12, 1993, pp. 79-140.
- _____, "Una sociedad de frontera", *Historia de la Marina Alta*, volum I, Editorial Prensa Alicantina, 1999, ps. 385-396.
- ROMERO, J. i GRAU, A., *El Ducat de Sogorb i el Marquesat de Dénia. La visita senyorial de 1766*, Col·lecció Textos Històrics, Publicacions de la Universitat de València, València, 2005.
- ROS, V. M., "Xàbia, el cens de 1646", *Xàbiga*, núm. 2, Xàbia, 1987, pp. 67-86.
- RUIZ TORRES, P., "Los señoríos valencianos en la crisis del Antiguo Régimen: una revisión historiográfica", *EHCPV*, núm. 5, València, 1984, pp. 23-79.
- _____, "La fi de la noblesa feudal al País Valencià", *Terra, treball i propietat*, Barcelona, Crítica, 1986, pp. 166-185.
- _____, "Del feudalismo al capitalismo: el final de una época", a *Historia del Pueblo Valenciano*, Levante, IVEI i Caixa Estalvis de València, València, 1988, tom II.
- SÁNCHEZ, A., "Señoríos y jurisdicciones de la Casa de Medinaceli durante el siglo XVIII en el Reino de Valencia", ponència del Congrés d'Història celebrat a Sogorb, 1991.
- SANTAYANA, L., *Gobierno político de los pueblos de España y el corregidor, alcalde y juez de ellos*, Madrid, 1979.
- SASTRE, M. J. *et* ALEMANY, S., "La lluita pel poder municipal. Xàbia al segle XVIII", *Xàbiga*, núm. 4, 1988, pp. 90-105.
- SESER PÉREZ, R., "El segle XV: Señoríos, villas y aljamas", a DD.AA., *Historia de la Marina Alta*, volum I, pp. 337-348

- _____, "La disgregación del patrimonio real", a DD.AA., *Historia de la Marina Alta*, volum I, pp. 349-360.
- TORRES FAUS, F., *Les divisions administratives històriques i l'ordenació del territori del País Valencià*, Tesi doctoral, tres volums, València, Universitat de València, 1996.
- _____, *Evolució del mapa municipal valencià*, Edicions La Xara, Simat de la Vallidigna, 1999.
- WINDLER, C., "Poder polític i societat a la segona meitat del segle XVIII", *Recerques*, núm. 30, Curial, Barcelona, 1994, pp. 27-46.